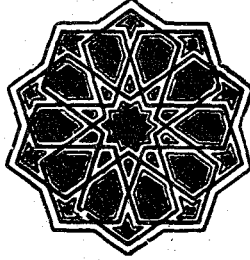

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT: XXXV

İSPANYA KRALLIĞI'NIN XVI. YÜZYILDA ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARINI HRİSTİYANLAŞTIRMA POLİTİKASI (I)

Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

GİRİŞ

İspanya'da hristiyan hakimiyetinde kalan Endülüs müslümanları, değişik açılardan çok sayıda mütehasssın alâkasını cezbetmiş, dolayısıyla birçok araştırmannın doğrudan ya da dolaylı konusu olmuştur. Bu hususta kitap, tez ve makale şeklinde yapılan çalışmalarla geniş bir literatürün oluşmuş bulunması, oldukça memnuniyet vericidir. Bu literatür içinde yer alan incelemelerden burada tek tek söz etmek mümkün olmamakla beraber -ki zaten gaye bu değildir-, önemli gözükten birkaç tanesine işaret etmeden geçmek de istemiyoruz. İspanyol Marmol Carvajal, bunlardan biridir. XVIII. yüzyılda yaşayan bu tarihçinin *Historia del rebelion y castigo de los Moriscos del Reyno de Garanada* isimli eseri, adından da anlaşılacağı üzere, münhasıran Gırnata müslümanlarının hristiyan idaresi altında gerçekleştirdikleri siyasî isyanları ve bilahere sürgün edilmelerini konu edinmekte olup, hem zaman olarak hadislere yakınlığı hem de ihtiva ettiği malumatın genişliği açısından oldukça önemlidir¹. Amerikalı araştırmacı Lea'nın *The Moriscos* isimli eseri², zorla hristiyanlaştırılan Endülüs müslümanlarının, yani *Moriskolar*'ın dinî ve sosyo-kültürel durumlarını, engizisyon mahkemelerinin faaliyetlerini, İspanya arşivlerine ve birinci el kaynaklara dayalı olarak, kısmen tarafsız sayılabilecek bir tutumla ele alan önemli bir çalışmadır. Moriskoların hristiyan halkla münasebetlerini, yine arşiv belgelerine dayalı olarak ele alan bir diğer önemli çalışma, Fransız Luis Cardaillac'ın *Morisques et Chretiens*³ isimli eseridir. Chejne,

1. Luis del Marmol Carvajal, *Historia del rebelion y castigo de los moriscos del Reyno de Granada*, I-II, Madrid 1946.

2. Charles H. Lea, *The Moriscos of Spain*, London 1901.

3. L. Cardaillac, *el-Muriskiyyûn el-Endelusiyyûn ve'l-Mesihyyûn* (Arp. trc. A. et-Temîmî), Tunus 1983.

*İslâm and The West*⁴ isimli ciddi çalışmasında ağırlığı, moriskoların edebî ve kültürel hayatlarına vermiştir. Moriskoların sosyal hayatları açısından İspanyol Janer'in de, hristiyan yanlısı bir anlayışla kaleme aldığı, ancak, bu özelliğine rağmen kayda değer bir çalışması bulunmaktadır⁵. Mısırlı Muhammed İnân'ın *Nihâyetu'l-Endelus*⁶ adlı eseri ise, bilebildiğimiz kadarıyla, Arap âleminde, hristiyan hakimiyetinde kalan Endülüs müslümanları, yani Moriskolar konusunda yapılmış en geniş çalışma niteliğindedir. Gerçi Adil Said Biştavî'nin de, başlığı nazar-ı dikkate alındığında, sırf bu konuya tahsis edilmiş bir çalışma intibasını veren bir kitabı⁷ var ise de, bu kitabın yazılışında, gerek metod gerekse muhteva bakımından ilmî esaslara riayet edildiğini söyleyebilmek çok zordur. Bu genel çalışmaların yanında, moriskolar meselesini bölge bölge veya şehir şehir inceleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Meselâ Caro Baroja, Gırnata⁸; Carrasco Urgoiti, Aragon⁹ Moriskolarını çalışmışlardır.

Bu çalışmamızda, biz de aynı mesele, yani hristiyan hakimiyetinde kalan Endülüs müslümanlarıyla alâkalı oldukça önemli bir konuyu ele almak istiyoruz. Daha açık bir ifadeyle, İspanya Krallığı'nın 1492 senesinden sonra Endülüs müslümanlarına karşı tatbikâta koyduğu resmî hristiyanlaştırma politikasını irdelemek niyetindeyiz. Hemen ifade etmeliyiz ki, başta az önce adı geçenler olmak üzere, birçok araştırmacı, bizden önce, dolaylı olarak da olsa bu konuya temas etmişler ve farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Yeri geldikçe bunlara zaten işaret edilecektir. Bizim burada yapmak istediğimiz asıl iş, meseleyi ilk kez müstakil bir başlık altında, kendi üslubumuz ve tenkid ölçülerimiz çerçevesinde ele almak olacaktır. Bunu yaparken, araştırma konumuzu başlıca iki ana bölüm halinde ele alacağız. Şimdi üzerinde duracağımız ilk bölümde, önce *reconquista* hareketi ve bu hareketin tabîî bir neticesi olarak hristiyan hakimiyetinde kalan müslümanlardan, yani *Müdeccenter*'den söz edeceğiz. Ardından, hristiyanlaştırma siyasetinin gerisindeki tarihî birikimi tesbit etmeğe çalışacağız. Son olarak da 1497 senesinde bizzat devlet tarafından başlatılıp 1526 senesine kadar devam

4. Anvar G. Chejne, *İslâm and The West: The Moriscos*, Albany 1983.

5. Florencio Janer, *Condición social de los Moriscos de España*, Madrid 1857.

6. Muhammed Abdullah İnân, *Nihâyetu'l-Endelus ve'l-Arabu'l-Mutanassırîn*, Kahire 1966.

7. Adil Saîd Biştavî, *el-Endelusiyyûn el-Mevârike*, Kahire 1983.

8. J. Caro Baroja, *Los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid 1957.

9. M.S. Carrasco Urgoiti, *El Problema morisco en Aragon al comianzo del reinado del Felipe II.*, Valencia 1969.

eden "resmî hristiyanlaştırma süreci" üzerinde duracağız. Araştırmamızın ikinci bölümünde ise, esas itibarıyla, hristiyanlaştırma politikasının önemli bir unsuru olarak engizisyon mahkemeleri, *Moriskolar*'ın bazen "takiyye"ye sarılarak bazen de aşikârâne bir biçimde İslâmî kimliklerini muhafaza için gösterdikleri gayretler ve son olarak da hristiyanlaştırma politikasının başarı durumu, bahse konu olacaktır.

*

**

Müslümanlar, İspanya'ya girdikleri 711 (H.92) senesinden 732 (H.114) senesine kadar yürüttükleri askeri hamlelerle, İspanya ile birlikte Güney Fransa'nın büyük bir bölümünü de hakimiyetleri altına aldılarsa da, 732 senesinden 810 (H.195) senesine kadar olan müteakip zaman diliminde, içine sürüklendikleri ve asabiye faktörünün ağırlıklı olduğu dahili çekişmeler yüzünden dışa dönük mücadeleyi terketmek zorunda kaldılar; bu da, sonunda kendilerine, hem Güney Fransa'yı hem de **Duero-Veşka** (Huesca)- **Turtuşa** (Tortosa) hattının yukarısında kalan kuzey İspanya topraklarını kaybettirdi. Mesele bu kadarla da kalmadı; belirtilen zaman diliminde (732-810), kaybedilen Kuzey İspanya topraklarında sırasıyla León merkezli **Asturias-León** ve Pamplona merkezli **Navarra** krallıkları ile Barselona (Barcelona) merkezli **Katalonya** (Catalonia) Kontluğu kuruluşlarını tamamladılar¹⁰. Fetih yıllarında müslümanların mutlak hakimiyeti altına giren İspanya, bu son gelişmelerle, kuzeyi hristiyanların, güneyi ise müslümanların egemenliğinde olmak üzere ikiye bölündü. Bu bölünmenin asıl önemli yanı, İspanya'yı, iki taraf arasında tam sekiz asır sürecek bir mücadele alanına çevirmiş olmasıydı. Bu mücadelede hristiyan tarafı "*reconquista*"yı, yani Endülüs'ü müslümanların elinden alarak, eskiden olduğu gibi, hristiyan bir ülke haline getirmeyi önüne hedef olarak koymak¹¹; müslüman tarafı, fethin ilk yıllarındaki genişleme fikrini bir tarafa bırakarak, mevcudu muhafaza için çaba sarfedecektir. Tarihî bilgilerimiz, İspanya'da yeni oluşan sınırlarda 810 senesinden XI.

10. Bunlara ilaveten M.IV. yüzyılın sonlarına doğru Navarra ile Austrias-Leon toprakları arasında Kastilya Krallığı kuruluşunu tamamladı. Bu küçük krallık, XI. yüzyıl sonlarından itibaren Endülüs üzerinde genişlemek ve 1479 senesinde o günün en güçlü hristiyan krallıklarından biri olan Aragon (Navarra Krallığı'nın yerine kurulmuşu)la birleşmek suretiyle, Portekiz dışında İspanya'nın tek bir siyasi çatı altında birleşmesini temin edecektir. Sözü edilen krallıklar hakkında bkz. Emilio Mitre, *La España Medieval*, Madrid 1984, s.99 vd.; Abdurrahman el-Haccî, *et-Tarihu'l-Endelusi*, Kahire 1983, s.266 vd.

11. Hristiyan İspanya'da "reconquista" fikrinin ne zaman ortaya çıktığı hususu, bugün araştırmacılar arasında tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar, bu fikrin daha sekizinci yüzyılda mevcut olduğunu ileri sürerlerken, diğer bazıları, hristiyanların ancak 1085 sene-

yüzyılın son çeyreğine kadar taraflardan birinin lehine ya da aleyhine sayılabilecek ciddi bir değişikliğin vukû bulmadığını gösteriyor. Gerçi, her iki taraf arasında hemen her sene, büyük ya da küçük çaplı savaşlar olmamış değildir;¹² fakat bunlar, az önce de dediğimiz gibi, sınır boylarındaki bazı kale ve tepelerin el değiştirmesi dışında önemli bir değişikliğe yol açmamıştır. Bunda, Emevi idarecilerinin Endülüs'ün birliğini muhafaza hususunda gösterdikleri çabaların büyük rolü olduğuna işaret etmeden geçmemek lazımdır. Ne var ki, Endülüs'ün bütünlüğünün teminatı durumundaki Emevi Halifeliği'nin¹³ 1031 (H.422) senesinde yıkılıp da, ülkenin, kaynaklarda "*Düvelu't-Tavâif dönemi*" olarak adlandırılan ve yaklaşık altmış sene süren bir parçalanma sürecine girmesi, mevcut statüyü müslümanlar aleyhine değiştirecek bir dizi gelişmenin başlangıcı oldu. Bu bağlamda, siyasî bölünmenin bir neticesi olarak müslümanların kendi aralarında kavgaya tutuşmaları, yani içe dönük bir mücadeleye sürüklenmeleri, hristiyan kesimine, üç asra yakın bir süredir bir türlü gerçekleştiremedikleri Endülüs'ün işgali fikrini, yani reconquistayı kuvveden fiile çıkarma imkanını verdi. Bunun ilk denemesi, 1064 (H.456) senesinde kuzeyde Aragon sınırına yakın küçük bir kasaba olan **Barbastro**'nun istilasıyla yapıldı¹⁴. Fakat, Endülüs açısından kader tayin edici olarak vasıflandırılabilir asıl gelişme, Kurtuba'dan sonra ikinci büyük İslâm şehri olan **Tuleytula** (Toledo)'nın, etrafında yer alan ve sayıları yetmiş varan başka şehir, kasaba ve köylerle birlikte 1085 (H. 478) senesinde Kastilya Krallığı tarafından işgal edilmesi oldu¹⁵. Bu istila neticesinde, En-

sinde Tuleytula'yı istila etmek suretiyle, İspanya'da güç dengesini kendi lehlerine bozmaları sonrasında böyle bir fikrin hayat bulmaya başladığını ifade ederler. Bkz. Vicente Cantarino, *Entre monjes y musulmanes*, Madrid 1978, s.116-127; Lea, 1 vd.; W. Montgomery Watt, *Fadlu'l-İslâm 'ala'l-Hadârati'l-Garbiyye* (Arp.trc.: Huseyin A. Emin), Beyrut 1983, s.63 vd.

12. İslâm kaynaklarında "*Savâif*" (yaz seferleri) adıyla geçen bu seferler, toprak kazanma arzusundan çok, ganimet elde etme ya da düşman tarafından yapılan bir saldırıyı cezalandırma maksadıyla gerçekleştirilirdi. Msl. bkz. İbn Hayyan, *el-Muktebes* (nşr. P. Chalmeta-F. Corriente-M. Subh), Madrid 1979, s.135, 145, 155-156, 161, 189.

13. 138/756 senesinde kurulan Endüsül Emevi Devleti'nin halifelige dönüşmesi; 316/929 senesine tekabül eder. Bu seneye kadar "*Emir*" ya da "*ebnâü'l-Hulefâ*" ünvanını kullanan Endülüs Emevi hükümdarları, bu seneden sonra "*Halife*" ünvanını kullanmışlardır. Bkz. A.G.Chejne, *Historia de España musulmana*, Madrid 1980, s.129; el-Haccî, 300: S.M. İmamuddin, *Endüsül siyasi Tarihi*, Ankara 1990, s.383-384.

14. İbn İzarî, *el-Beyanu'l-Muğrib* (nşr. E.Lévi-Provençal- G.S. Colin), Beyrut 1983, III, 225 vd.; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulletu's-Siyerâ* (nşr.H.Mu'nis), Kahire 1963, II, 247.

15. İbn Bessâm, *ez-Zehîra fi Mehasini Ehli'l-Cezira* (nşr. Abdulvehhab Azzâm), Kahire 1939-42, IV/1, 130; İbnü'l-Kerdebus, *Tarihu'l-Endelus* (nşr. Ahmed M.el-Abbâdî), Madrid 1971, s.85; İbnü'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s.242-243; el-Makkarî, *Nefhu'l-Tîb* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1968, IV, 352-354.

dülüs müslümanları, ilk kez, İspanya'da o güne kadar sahip oldukları siyasi ve askeri üstünlüğü hristiyan kesimine kapırdılar¹⁶.

Tuleytula'nın kaybı üzerine Kuzey Afrika'dan Endülüs'ün yardımına gelen önce *Murabıtlar* ve daha sonra da *Muvahhidler*, İspanya'da yitirilen üstünlüğü tekrar kazanabilmek için büyük bir çaba sarfettilerse de, Papalığın XII. yüzyılda İspanya'ya yardım için seferber olması karşısında, adı geçen müslüman hânedânların bu çabaları, ancak, hristiyan istilasının bir asır daha tehirine -o da kısmen- yetebildi. 1212 (H.609) senesinde kaybedilen *İkab* savaşı (Las Navas de Tolosa),¹⁷ Endülüs için asıl felaketin habercisi oldu. Zira, bu savaştan sonra doğu, batı ve kuzeyden harekete geçen hristiyan orduları, Endülüs topraklarını kısaca alarak, 1260 (H.659) senesine kadar Sarakusta (Zaragoza), Turtuşa (Tortosa), Belensiye (Valencia), Mursiye (Murcia, Şâtibe (Játiva), Batalyevs (Badajoz), Maride (Méride), Bâce (Beja), Ma-yorka (Mayorca), İsticce (Égica), Ceyyan (Jaen), İşbiliye (Sevilla) ve Kurtuba gibi büyük şehirleri ve bu şehirlere bağlı öteki yerleşim birimlerini, tek tek ele geçirdiler. Müslümanların elinde sadece Gırnata ve civarı kaldı¹⁸. XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyılın son çeyreğine kadar kendi iç meseleleriyle ilgilenmek zorunda kalan hristiyan İspanya, 1479 senesinde, daha önce de işaret edildiği gibi, Kastilya ve Aragon krallıklarının birleşmesiyle Portekiz dışında siyasi birliğini sağlayınca, sıra Gırnata ve civarının işgaline geldi. 1487 (H.892)'de Malaga, 1488 (H.893)'de Eşker, 1489 (H.895)'da Gırnata düştü¹⁹. Böylece İspanya'da İslâm hakimiyetinin sekiz asırlık varlığına son verilmiş oldu.

16. İspanya'nın tam merkezinde yer alan Tuleytula (Toledo), geçmişte, stratejik bakımdan yarımadaının en önemli şehri olarak görülmüş; bu sebeptendir ki "*Tuleytula'ya sahip olan İspanya'ya sahip olur*" sözü darb-ı mesel haline gelmiştir. Tuleytula'nın coğrafi konumu ve önemi hakkında bkz. el-Himyeri, *Sıfatu Cezireti'l-Endelus* (nşr. E. Lévi-Provençal), Yer ve tarih yok, s.130-135; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Coğrafiyeti'l-Endelus* (nşr. E.Lévi-Provençal), Yer ve tarih yok, s.130-135; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Coğrafiyeti'l-Endelus ve Avrubbâ min Kitabi'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (nşr. Abdurrahman el-Haccî), Beyrut 1968, s.86-88.

17. Bu savaş hakkında bkz. Abdulvahid el-Merrakuşî, *el-Mu'cib*, Kahire 1332, s.181-184; İbn Haldûn, *el-İber*, Bulak 1284, VI, 249; İbnü'l-Abbâr, II, 273; el-Himyeri, 110, 138, 157; Muhammed İnân, *Asru'l-Murabıtn ve'l-Muvahhidin*, Kahire 1964, s.282-326; A. Huici Miranda, *Las Grandes battallas de la Reconquista*, Madrid 1956, s.219-250; H. Mu'nis, "*Al-İkâb*", El(Ing), Leiden 1971, III, 1055-1056.

18. Endülüs'teki İslâm hakimiyetinin temsilcisi olan Gırnata Sultanlığı veya diğer adıyla Nasriler hânedânlığı, 1238 senesinde işte bu topraklar üzerinde kuruldu.

19. *Âhiru Eyyâmî Gırnata* (nşr. Muhammed R. ed-Dâye), Dimeşk 1984, s.29 vd.; İnân, *Nihaye*, 189-207; Ahmed Bedr, *Tarihu'l-Endelus*, Dimeşk 1983, s.339 vd.

1492 senesinde İslâm hakimiyetine son verilmiş olması, İspanya'nın artık İslâm ile veya müslümanlarla hiçbir alâkasının kalmadığı, herşeyin 711 senesi öncesine döndüğü anlamına gelmiyordu. Çünkü, ağırlık Gırnata ve civarında olmak üzere, hristiyan istilasına maruz kalan Endülüs şehirlerinin bir çoğunda, muhtelif sayılarda müslüman cemaatleri varlıklarını hâlâ devam ettirmekteydiler. Mesleyi, Tuleytula'nın işgaliyle işe başlayarak izah etmeye çalışalım. 1085 senesinde Tuleytula istila edilirken, Kastilya Krallığı, Tuleytulalılarla bir anlaşma yapmış, bu anlaşma çerçevesinde onlara -bu arada yahudilere de- *canları, malları, dinleri ve ibadet mahallerine dokunulmayacağını* taahhüd etmişti²⁰. İstila sonrasında, müslümanların bir kısmı hristiyan egemenliğinde yaşamayı "zillet" telakki ederek, öteki Endülüs şehirlerine göçmeyi yeğlediler; fakat asıl çoğunluk, Kastilya Krallığı'nın sözü edilen taahhüdlerine güvenip, yerlerinden ayrılmamayı tercih ettiler. Böylece, Endülüs'ün o ana kadarki tarihinde, ilk kez kalabalık bir İslâm topluluğu, hristiyan hakimiyeti altında yaşama durumuna girmiş oluyordu. Bu müslümanlar, İslâm kaynaklarında, genellikle, "*el-Müdeccenûn*"; hristiyan kaynaklarında ise "*Mudejares*" adıyla geçmektedirler²¹. Gerçi 1085 senesinden önce de hristiyan İspanya'da hiç müslüman bulunmuyor değildi; fakat bunlar daha çok savaş esirleri ya da geçici bir süre için orada bulunan devlet görevlileri ve tâcirlerden ibaretti.

Kastilya Krallığı'nın Müdeccenlere tanıdığı statü, Cagigas'ın da haklı olarak ifade ettiği gibi,²² kaynağını Endülüs'de tatbik edilmekte olan İslâm zimmî hukukundan almaktaydı. Zaten, gerek hristiyan İspanya'nın bundan önceki tarihinde, hristiyan olmayan din

20. İbnü'l-Kerdebuş, 85; Reyna Pastor de Togneri, *Del Islam Al Cristianismo*, Barcelona 1985, s.88-89; İnân, *Düvelu't-Tavâif*, Kahire 1970, s.90.

21. Arapça "*de-ce-ne*" (Bir yerde kendi isteğiyle kaldı, ikamet etti) fiilinden müstak olan "*Müdeccen*" kelimesinin ilk kullanılış tarihi, doğrusu, tam olarak tesbit edilebilmiş değildir. Hafif bir tahrif ile "*Müdeccer*" veya "*Müdeccel*" şeklinde kullandığı da vakidir. XIII. yüzyılda Doğu Endülüs'de telif edilen *Vocabulista in Arabico* isimli kamusta "*Müdeccennûn*" terimi, "hristiyan hakimiyetinde yaşayan anlaşmalı müslümanlar" olarak tarif edilmektedir. Bkz. İsidro de las Cagigas, *Los Mudejares*, Madrid 1948, I, 59-61; Huseyn Mu'nis, "*Esna'l-Mutâcir...*" *Revista del Instituto de Estudios Islámicos en Madrid*, V, 1-2 (1957), s.140-141; Lea, I vd.: Chejne, *Historia*, 100-101, 109; F.M. Salgado, "*Esbozo tipológico étnico religioso de los grupos humanos peninsulares*", *Studia Filologica Salmanticensia*, Núm.7-8 (1984), s.261. Osmanlı arşiv-belgelerinde bu müslümanlar için genellikle "taife-i müdeccel" tabiri kullanılmıştır: "Tunus Beylerbeyisi ve kadısına hüküm ki, bundan akdem küffar-ı hâksâr elinden giriftâr olan taife-i müdeccel ehl-i İslâmdan olub... "Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, no: 81, hüküm 267, tarih 1024/1615.

22. Cagigas, I, 91-92.

cemaatler konusunda söz konusu statüyle benzerliği olan bir tatbi-kâtın izine rastlanamaması; gerekse o günkü Kastilya kralına böyle bir anlaşma yapmayı tavsiye eden kişinin, Endülüslü *musta'rib*²³ bir psikosoposun olması da bu hususu teyid etmektedir²⁴.

Tuleytula anlaşmasının, İslâm zimmî hukukundan mülhem olması dışında dikkat çeken bir diğer yanı, Endülüslü'ün öteki şehirlerini işgal ederken hristiyanların müslümanlarla yapacakları anlaşmalara model teşkil etmiş olmasıdır. Meselâ 1094'te Belensiye,²⁵ 1118'de Sarakusta,²⁶ 1148'de Turtuşa,²⁷ 1229'da Mayorka,²⁸ 1243'te Mursiye,²⁹ 1488'de Eşker, Meriyye³⁰ ve nihayet 1491'de Gırnata³¹ müslümanlarıyla yapılan anlaşmalar, Tuleytula anlaşmasına benzemektedirler. Mamâfih, bir hususu eklemeliyiz. Endülüslü'ün son yıllarında yapılan anlaşmalar, -Eşker ve Gırnata anlaşmalarında olduğu gibi- özellikle dinî hak ve hürriyetler hususunda önceliklere göre daha teferruatlı bir biçimde ele alınmış olup, daha fazla garantiler ihtiva etmekteydiler. Nitekim, Tuleytula anlaşması, toplam olarak dört veya beş maddeyi aşmazken, Gırnata anlaşması tam elli altı maddeden teşekkül etmekteydi. Bu elli altı maddenin de on üç maddesi, müslümanlara tanınan dinî hak ve hürriyetlere ve bunların garanti altına alınmasına dairdi³². Hristiyan İspanya'nın,

23: *Musta'rib* (çoğul: *Musta'ribûn*/İsp. Mozárabes), Endülüslü'de İslâm idaresi altında yaşayan, dinlerini muhafaza etmekle beraber, giyim-kuşam, yeme-içme, dil ve edebiyat gibi hususlarda müslümanları taklid eden zimmî hristiyanlar için kullanılan bir terimdir. Aynı terim, "*Mozárabes*" şeklinde XI. yüzyıldan itibaren Latin kaynaklarında da gözükmeye başlamaktadır. Bkz. İbn Sehl, *Vesâik fî Ahkâmî Kadâi Ehl'z-Zimme fi'l-Endelus* (nşr. A. Hallâf), Kahire tarih yok, s.1vd.; Mu'nis *Fecru'l-Endelus*, Riyad 1985, s.323 vd.; Fransisco Simonet, *Historia de Los Mozárabes de España*, Madrid 1983, I, "Prologo" kısmı.

24. İbn Bessâm, IV/1, 167; Togneri, 112.

25. İbn İzarî, IV, 31-32.

26. Abdullah b. Buluccin, *Kitabu't-Tıbyan* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1955, s.91; İbnu'l-Kerdebus, 91.

27. İbnu'l-Kerdebus, 100.

28. İnân, *Nihâye*, 62.

29. İnân, *Asru'l-Murâbiûn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelus*, Kahire 1964, s.462-463.

30. İnân, *Nihâye*, 226-227.

31. Garrido Atienza, *Las Capitulaciones para la Entega de Granada*, Granada 1910; İnân, *Nihâye*, 245-247; Miguel Queseda, *Castilla y la conquista del Reino de Granada*, Granada 1987, s.89-97.

32. Gırnata anlaşmasında dinî hayatla alâkalı şu maddeler yer almaktaydı:

- *Gırnata halkı kendi şeriatlarına göre yaşayacaklar,*
- *Mescidlere ve mescidlerin vakıf gelirlerine müdahale edilmeyecek,*
- *Şer'i mahkemelere karışılmayacak,*

kendisinden beklenenin aksine, anlaşmalarda sergilediği işte bu cömertlik ve esnekliktir ki, Endülüs müslümanlarının önemli bir bölümünü, daha önce de ifade edildiği üzere, İspanya dışındaki İslâm topraklarına göçetmek yerine, kendi asli topraklarında kalmaya sevketmişti.

Anlaşmalardan söz etmişken, yanlış bir anlamaya meydan vermemek için, burada bir hususa bilhassa dikkat çekmek istiyoruz. Yukarıda verdiğimiz bilgilere bakarak, Endülüs topraklarının ve Endülüslü müslümanların tamamının, hristiyan hakimiyetine anlaşmalar yoluyla ve yukarıda belirtilen haklara sahip olarak girdikleri kanaatine ulaşılmamalıdır. Çünkü, birçok Endülüs şehri, kasaba ve köyü vardır ki, bunlar hristiyan askerler tarafından son derece kanlı bir biçimde istila edilmişler ve işgal sonrasında bu yerleşim merkezlerindeki müslüman ahali ya toptan sürgün edilmişler ya da esir alınarak köleleştirilmişlerdir³³.

Hristiyan İspanya'nın kendi idarî yapılanması çerçevesinde Müdeccenlerin yoğun olarak buldukları başlıca şehir ya da bölgeler şunlardı: Aragon, Kastilya, Belensiye, Extremadura, Andalucía (Kurtuba, Giranata, Meriyye, Kâdis). Gerek eşraftan gerekse ulemâ sınıfından olanların büyük bölümü Kuzey Afrika'ya göçtüklerinden, müdeccen nüfusun çoğunluğu, Endülüs toplumunun avam

- *Hristiyanların izinsiz olarak müslümanların ibadet mahallerine girmelerine kesinlikle müsaade edilmeyecek,*

- *Müslümanlar, mirası kendi hukuklarına göre paylaşacakalar,*

- *Kendi aralarındaki davalara kendi mahakemeleri bakacak,*

- *Kadın veya erkek bir hristiyan müslüman olursa, onun peşi bırakılacak,*

- *Bir müslümanla evlenen hristiyan kadın, şayet müslüman olursa eski dinine dönme-ye zorlanmayacak,*

- *Müslüman halk, asla Hristiyanlığa girmeye zorlanmayacak. Bkz. Janer, 18-19; İnân, Nihâye, 245-248.*

33. Meselâ 1248 (H. 646) senesinde İsbiliye işgal edildiğinde, şehir halkının tamamı sürgün edilmişti. Kuşatma esnasında İsbiliyeliler, hristiyan tarafına önce harac ödemeyi ve şehirdeki sultan sarayını Kastilya kralına vermeyi; bu teklifin kabul edilmemesi üzerine, şehrin yarısını teslim etmeyi teklif etmişlerse de, hristiyan tarafı şehrin kayıtsız şart-sız teslimi ve müslüman nüfusun tamamının sürgün edilmesi dışında bir çözüme yanaşmamıştır. Halkı sürüldükten bir ay sonra İsbiliyye'ye giren Kastilya kralı III. Fernando (Ferdinand), ilk iş olarak Merkez Camii'ni kiliseye çevirtmiş, arkasından, müslümanların geride bıraktıkları mülklerini askerleri arasında pay etmiştir. İbnü'l-Abbâr, *et-Tekmile*, Kahire 1956, II, 903; İbn İzarî, III, (Tetuan 1960-64); İbn Haldun, V, 190; İnân, *Asri'l-Murâbitin*, 465vd. 1487 senesinde Malaga işgal edildiğinde, on beş bin civarında Malagalı müslümanın tamamı esir alınmıştır. Bunların yüz tanesi Papa'ya, altmış adet genç kız Portekiz ve İtalya krallarına gönderilmiş; üç bin kadarı değişik işlerde çalıştırılmak maksadıyla İspanya dışına götürülmüş, geri kalanlar ise hristiyan ailelere, kiliselere, askerlere ve kraliyet yetkililerine köle olarak dağıtılmışlardır. Quesada, 73-74.

kesimine mensup küçük çiftçiler, zenaat erebabı (kasap; marangoz, kuyumcu, dokumacı, boyacı vb.), imalat sanayiinin muhtelif kollarında çalışan kalifiye işçilerden teşekkül ediyordu³⁴. Bu sayılan iş kollarında, Müdeccenlerin hristiyanlara açık bir üstünlüğü vardı³⁵. Nitekim bir İspanyol tarihçinin "Müdeccenler, neredeyse, bütün meslekleri ellerinde tutuyorlardı. Asilzâdelerin ve toprak ağalarının has adamları onlardı. Zira, ellerinde aldıkları işleri en iyi şekilde yapıyorlar, bundan dolayı da işsizlik nedir, bilmiyorlardı. Onların yüzünden hristiyanlar iş bulamıyorlardı"³⁶ şeklindeki sözleri de bu hususu teyit etmektedir. Çalışkanlıkları ve dürüstlükleri, hristiyan din adamlarının bile hayranlığına sebep olmuş, hattâ halk arasında "*Biz onların ahlakını, onlar ise bizim inancımızı benimsemeliler*" sözü, darb-ı mesel haline gelmiştir.³⁷

Müdeccenler, biraz sonra temas edileceği gibi, zaman zaman bazı sınırlama ve ihlallerle karşılaşmış iseler de, kesin tarih vermek gerekirse, 1497 senesine kadar yukarıda sözü edilen anlaşmaların tanıdığı statü çerçevesinde, hristiyan idaresi altında müslüman bir cemaat olarak varlıklarını devam ettirme imkanına sahip olmuşlardır. Ancak, zikredilen seneden sonra, bu durum tamamiyle tersine işleyen bir sürece girmiş ve Müdeccenler için bir "ölüm-kalım" mücadelesi dönemi başlamıştır. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, 1497 senesine kadar Müdeccenlere, özellikle dinleri hususunda, hiç denemese de, çok fazla müdahale etmeyen hristiyan İspanya, bu senede birden tutum değiştirmiş, netice itibariyle bu topluluğu asimile etmeye yönelik son derece katı bir hristiyanlaştırma politikasının ilk tatbikâtını başlatmıştır. Gelecek satırlarda, esas itibariyle bu politika ve bu politika çerçevesinde yapılan muhtelif teşebbüslerden söz edeceğiz. Fakat buna geçmeden önce, böyle bir

34. Caro Baroja, 73; Chejne, *Islam*, 18; Çağigas, 92-93.

35. Bu konuda İspanyol Janer'in şu tesbiti kayda değerdir: "Müdeccenler, ziraî işlerde toplumun en mahîr kesimini teşkil ettiklerinden, özellikle topraklarını işlettikleri hristiyan toprak ağaları tarafından yerleri doldurulamaz elemanlar olarak görülüyorlardı. İlim, sanat ve endüstri sahalarındaki maharetleri daha aşağı değildi. Akdeniz'deki Kastilya donanması, onların bilgi ve emeğine çok şey borçludur. Kendi geliştirdikleri ve tatbik ettikleri sulama teknikleri, Belensiye'yi Avrupa'nın cenneti haline getirmişti. Şekerkamışı, pamuk, pirinç, portakal ve daha başka birçok ürünü İspanya'ya onlar kazandırmıştı. İmalat sanayii alanındaki iş ve ürünleri mükemmeldi. Malaga'nın çanak çömlekleri, Mursiye'nin pamuklu dokumaları, Meriyye ve Gırnata'nın ipekleri, Kurtuba'nın deri mamülleri ve Tuleytula'nın silahları, dünya çapında şöhret yapan ve aranan mamüllerdii." Bkz. Janer, *Condición*, 47-50.

36. J. Read, *The Moors in Spain and Portugal*, London 1974, s.193.

37. Lea, 7.

politikanın tatbikâta konmasına zemin hazırlayan tarihî süreç ve birikim hakkında umumi bazı tesbitler yapmak istiyoruz.

1. Hristiyanlaştırma Politikasının Gerisindeki Tarihî Birikim

Özü itibariyle şiddet ve zorbalığa karşı olarak doğan Hristiyanlığın, ilerleyen zaman içerisinde bu özden sıyrılarak, şiddeti kendisinin ayrılmaz bir parçası haline getirmiş olması, insanlık tarihinin en çelişkili gelişmelerinden biri olsa gerektir. Hz. İsa, her ne kadar havâriyelerine yetmiş kere de olsa insanları affetmeyi ve ikna yoluyla yanlışları düzeltmeyi öğütlemişse de, daha sonraki yüzyılların hristiyanları, ya da hristiyan otoriteleri, gerek Hristiyanlık bünyesinde meydana gelen sapmaları önlemek gerekse Hristiyanlığı yaymak adına, baskı ve şiddeti, aff ve iknanın önüne geçirmekte bir beis görmemişlerdir.³⁸ Keza, aynı hristiyanlar, cebir kullanarak bir kimseyi dinini değiştirmeye zorlama fiilini, Milâdi IV. yüzyıla kadar suç kabul ederlerken, bu yüzyılda, Constantine tarafından Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmî dini haline getirilmesiyle birlikte, aynı fiili, bu sefer kendileri bir metod olarak benimsemekten çekinmemiş ve İncil'deki "*Onları, Hristiyanlığı kabul etmeleri için zorlayın*" sözünü de bu metodun geçerliliğini isbat için kullanmayı ihmal etmemişlerdir³⁹.

Hristiyanlığın yayılması, zikredilen yüzyıldan sonra esas itibariyle devlet-kilise ittifakının tatbikâta koyduğu zorla hristiyanlaştırma politikası sayesinde gerçekleşmiştir. Meselâ, VIII. yüzyılda "Hristiyanlığın İmparatoru" ünvanını taşıyan Şarlman, boyun eğdirmediği kabileleri, vaftiz ya da ölüm şikarlarından birini seçmeye zorlamayı adet haline getirmişti⁴⁰. Çalışma alanımıza daha yakın bir örnek olarak, İslâm fethi öncesinde İspanya'da yahudiler üzerinde denenilen zorla hristiyanlaştırma gayretlerinden sözedilebilir. Bilhassa 587 senesinden itibaren Vizigot Krallığı içerisinde nüfuzu iyice artan ve asilzâdelerle birlikte devleti yönetme imkanına kavuşan İspanyol kilisesi, "din birliğinin sağlanması" sloganı altında, ülkede bulunan paganistlere ve özellikle de yahudilere karşı zora dayalı, kesif bir hristiyanlaştırma politikasına öncülük etti. Nitekim 613 senesinde, kilisenin yönlendirdiği kral Sisebut (612-620), ülkedeki

38. G. Dufour, *La Inquisicion española*, Barcelona 1986, s.9-10.

39. E. İzzetî, *İsâmın Yayılış Tarihine Giriş* (Trk. trc.: C. Koytak), İstanbul 1984, s.30.

40. İzzetî, 35.

bütün yahudilerin Hristiyanlığa girmeleri gerektiğini, aksine davrananların ise ülkeden sürüleceklerini beyan eden bir ferman çıkardı. Bu ferman sonrasında binlerce yahudi din değiştirmek, binlercesi de İspanya'yı terketmek zorunda kaldı⁴¹. 638 senesinde toplanan Toledo konsilinin onayladığı hususlardan birisi de, kral Chintila (636-639)'nın ülkede Katoliklerden başkasına hayat hakkı tanınmamasına dair kararıydı.⁴² Nihayet 694 senesinde çıkarılan bir kanun ise, Hristiyanlığa girmemiş olan yahudilerin mallarının müsadere edilmesini, kendilerinin ise köleleştirilmelerini hükme bağlıyordu⁴³.

IV. yüzyılda devlet dini olduktan ve din değiştirmede şiddeti bir vasita olarak kullanmayı benimsedikten sonra, VII. yüzyıla kadar, şeklen de olsa, IV. yüzyıla kadar olan yayılışından çok daha hızla yayılan ve bütün dünyayı kendi şemsiyesi altında toplamak için uğraşan Hristiyanlık, VII. yüzyılda bu hızlı yayılışını akamete uğratan son derece ciddi bir engelle, daha açıkcası bir İslâm engeliyle karşı karşıya geldi. Hiç beklenmedik bir zamanda, çölün ortasında bir yıldırım hızıyla çıkan bu yeni dine mensup ordular, gerçekleştirdikleri Orta Çağ'ın en büyük fetih hareketleriyle, bir yüzyıldan daha az bir zaman içerisinde bir tarafta Çin sınırlarına uzanırken diğer tarafta Pireneleri aşarak Paris'e yüz kilometre kadar yaklaştılar. Şu bir tarihi hakikattir ki, İslâmın bu ilk dönemi yayılışı, daha çok Hristiyanlığın kaybına olacak şekilde gerçekleşmişti. Nitekim, Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika (Mağrib) ve Endülüs, müslümanlar tarafından fethedilmeden önce hristiyan hakimiyeti altında bulunan ve halkları çoğunluk itibarıyla hristiyan olan topraklardı. Fakat, Hristiyanlık açısından, fetihler sonrasında, zikredilen topraklarda yaşayan çok sayıda hristiyanın kitleler halinde İslâm dinine girmeye yönelmeleri, fetihlerden daha önemli bir gelişmeydi.

Bu gelişmeler karşısında adeta paniğe kapılan hristiyanlık âlemi, İslâma karşı bir taraftan kılıçla mücadele ederken, diğer taraftan yoğun bir sözlü ve yazılı karalama kampanyası başlattı. Bilhas-

41. J. Parkes, *The Conflict of The Church and The Synagogue*, New York 1974, s.355.

42. Parkes, 358.

43. "...Yahudilerin mülkleri müsaadere edilmeli; yahudi aileleri, bir daha hürriyetleri iade edilmemek üzere kralın seçtiği hristiyan ailelere köle olarak verilmeli..." Bkz. E. Ashtor, *The Jews of Muslim Spain*, Philadelphia 1973, s.13-14; R. Collins, *Early Medieval Spain*, London 1974, s.135; Parkes, 367.

sa kilise çevreleri, bu iş için kelimenin tam anlamıyla seferber oldular. Bu kampanya çerçevesinde İslâm dini ve Hz. Peygamber son derece çirkin, çirkin olduğu kadar da yanlış bir imaj içerisinde takdim edildi. Oluşturulmak istenen bu imaja göre, İslâmın ilahî olan hiçbir tarafı yoktu. Kur'ân-ı Kerîm, kendisinin peygamber olduğunu iddia eden ve fakat asla peygamberlikten nasibi olmayan, şehvet düşkün, hilekar bir kimsenin ağzından çıkmış hezeyanlardan başka bir şey değildi. Müslümanlar ise, inandıklarını zanneden, fakat hakikatte şeytana tapan kimselerdi; dolayısıyla inançsızdılar, hattâ putperesttiler.⁴⁴

İslâm dinine karşı evvela Doğuda başlatılan bu polemik ilk öncüleri olarak Suriyeli bir papaz olan St. John (ö.749)⁴⁵, Bizanslı Theophanes⁴⁶ ve Abbasî halifesi Memun döneminde (813-834) yaşayan ve hattâ onun hizmetinde bulunan Abdulmesih b. İshak el-Kindî'nin⁴⁷ isimleri göze çarpmaktadır. Bunlardan her biri, kaleme aldıkları kitap ya da risalelerinde İslâm dinine oldukça sert bir üslupla hücum etmişler, bu çerçevede İslâmın sahte bir din olduğunu, şiddet yoluyla yayıldığını, Hz. Peygamber'in bir "sapık" (!) ve "canî" (!) olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸

İslâma karşı Doğuda başlatılan bu polemik, VIII. yüzyıl ortalarında araştırma alanımız olan Endülüs ve Kuzey İspanya'ya da sirayet etti. Nitekim bu yüzyılda kuzeydeki Pamplona şehrinde, muhtemelen Doğuda daha önce telif edilenlerden istifade edilmiş suretiyle⁴⁹, Hz. Peygamberin hayatına dair bir eser telif edildiği biliniyor⁵⁰. Bunu, IX. yüzyıl ortalarında Kurtuba'da başgösteren ve

44. N. Daniel, *İslâm and The West*, Edinburg 1962, s.5; Chejne, *İslâm*, 70.

45. St. John, eserlerini Grekçe yazmakla beraber bir Grek değildi. Aramiceyi konuşan ve bu ikisine ek olarak Arapça da bilen bir Suriyeli idi. Emeviler döneminde hazinenin idaresinde görev almıştır. Eserleri arasında Hz. İsa'nın ulûhiyeti ve insan iradesinin hürlüğü konusunu bir müslümanla girişilmiş bir dialog tarzında ele aldığı bir kitabı da vardır. Bkz. P. Hitti, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1980, II, 368-387; Daniel, 3-4, 5.

46. Chronicle isimli bir tarihi bulunmakta olup, İslâmla alakalı görüşlerini de bu tarihinde dile getirmiştir. Chejne, *İslâm*, 71.

47. el-Kindî'ye nisbet edilen ve günümüze kadar ulaşan bir *Risale* bulunmaktadır. İslâma karşı Hristiyanlığı müdafaa etmek ve İslâmı ve İslâm peygamberini küçük düşürmek maksadıyla kaleme alınmış olan bu risale, Orta Çağ'da kiliselerde elden ele dolaşmış, hattâ misyonerler tarafından kullanılması için XIX. yüzyılda Londra'da neşredilmiş, bilahare Muir tarafından muhtasar olarak yayımlanmıştır. Bkz. Daniel, 6.

48. Chejne, *İslâm*, 71; Daniel, 13-14, 34, 64, 91-93, 95-98.

49. Daniel, 6.

50. Dozy, II, 95.

bilahare, Endülüs'ün az ya da çok hristiyan nüfusun bulunduğu hemen her kesimine yansıyan *hristiyan fedaileri hareketi* izledi. Bu hareketi doğuran temel sebep, Endülüs'de hristiyan yerli halk arasında İslâm dini ve kültürünün kaydettiği hızlı yayılmaydı; öyle ki söz konusu hareketin vücut bulmağa başladığı Emir II. Abdurrahman (822-852) döneminin sonlarına doğru, hristiyan halkın yarısından çoğu İslâm dinine girmiş, geri kalan kısmı ise, kendi dinlerinde kalsalar bile, kendilerini İslâm kültürünün çekiciliğine kaptırmuşlar; dil, edebiyat, giyim-kuşam ve yeme-içme vb. hususlarda müslümanları taklid etmeğe yönelmişlerdi. Meselâ, dil söz konusu olduğunda, IX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula, Sarakusta ve İlbire gibi büyük şehirlerde yaşayan hristiyanlar (*mustra'ribler*), Latince'den çok Arapçayı kullanır hale gelmişlerdi. Bundan dolayıdır ki, o dönemde Kurtuba'da yetişmiş *Alvaro* isimli bir *mustra'rib* yazar, din adamları sınıfına mensup olmayan hristiyan halkın, özellikle de gençlerin kendi papazlarının eserlerini okumaktan kaçınıp, müslümanların belagât ve fesahât yüklü eserleriyle zehirlendiklerinden bansasederken dindaşlarına şu serzenişte bulunuyordu:

"Görüyorum ki pek çok din kardeşim Arapça şiir ve kıssalar okumakta, müslüman düşünür ve din bilginlerinin eserlerini incelemekteler. Ne var ki, bunu, tenkid gayesiyle değil; öğrenmek, düzgün ve akıcı bir Arapça konuşabilmek için yapmaktalar. Bunlardan kim İnciller, Resuller ve Havârilere hakkında araştırmada bulunmaktadır?!"⁵¹

İslâm kültürüne duyulan bu yoğun ilgi ve bu ilginin sebep olduğu kitleler halinde İslâma girme hadiseleri karşısında, kilise çevreleri, derin bir endişeye kapıldılar. Bunlardan bazıları, meseleyi bir ölüm kalım mücadelesi şeklinde mülâhaza ederek, İslâm kültürünün, dolayısıyla da İslâm dininin daha fazla yayılmasını engelleyebilmek, hattâ yeni mühtedileri irtidat ettirmek için, İslâm dinini ve Hz. Peygamber'i kötüleymeğe, küçük düşürmeye yönelik yoğun bir sözlü ve yazılı kampanya başlattılar. Yaptıkları işin neticede hayatlarına mal olacağını bilmelerine rağmen, bazı râhibler ve onların tesirinde kalan avamdan kimseler cami önlerinde, çarşı ve pazarlarda, hattâ *kâdi'l-cemâ'a* (başkadı)nın huzurunda İslâma, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e küfretmekten çekinmediler. İslâmın gerçek bir

51. *España sagrada*, XI, 274-275; Dozy, II, 93; Chejne, *Historia*, 167; Cantarino, *Entre*, 93.

din, Hz. Peygamber'in de gerçek bir peygamber olmadığı noktalarını bilhassa vurgulamaya çalıştılar.⁵² Kısacası, İslâm dinini ve müslümanları Allah'ın, dolayısıyla da kendilerinin baş düşmanı ilan ettiler⁵³. İşin garip olan tarafı şu ki, bu insanlar, İslâma ve İslâm peygamberine saldırıyorlar, sert biçimde tenkid ediyorlar; ancak bu ikisi hakkında en ufak bir doğru bilgiye sahip bulunmuyorlar, bundan dolayı da kendilerinden önceki kilise çevrelerinin icad ettikleri iftira ve isnadları, biraz daha abartarak tekrar ediyorlardı. Meselâ, hareketin önde gelen destekçilerinden olan yazar Alvaro, Hz. Peygamber'i Hz. İsa'nın en büyük düşmanı olarak gösteriyor; Hz. İsa'nın insanlara zinadan uzak durmayı, evliliği, boşanmamayı ve kanaatkarlığı öğütlediğini; buna mukabil Hz. Peygamber'in zinayı, boşanmayı, dünya lezzetlerine dalmayı ve oburluğu emrettiğini iddia ediyordu⁵⁴. Keza, hareketin beyni konumundaki râhib *Eulogio*'nun durumu, Alvaro'nunkinden daha iyi değildi. O günün İspanya'sının en önde gelen dinî şahsiyeti olarak kabul edilen ve Arapça da bilen bir kişi, Kurtuba'da müslümanlarla iç içe yaşamasına ve Hz. Peygamber'in hayatı hakkında Arapça aslî kaynakları okuma imkanına sahip olmasına rağmen, böyle yapmıyor, Hz. Peygamber'in hayatını sadece ve sadece kilise çevrelerinin daha önce kaleme aldıkları iftira ve hayali malumatla dolu eserlerden öğrenmeyi yeğliyordu. Bu son derece peşin hükümlü tavrı sebebiyledir ki, Meselâ Hz. Peygamber'in mucizelerinden ve vefatından söz ederken, gerçekle hiç bir alakası bulunmayan şu sözleri, kesin doğrular olarak kabul etme gibi son derece vahim bir hataya düşmekten kendisini kurtaramıyordu:

52. Buna dair bir örnek, hareketin lideri Eulogio tarafından *Memoriale Sanctorum* isimli eserinde özetle şöyle anlatılmaktadır: Hz. İsa tarafından Hristiyanlık uğrunda şehid olmaya çağrıldığına inanan İshak isimli ateşli bir hristiyan râhib, bir gün başkadının huzuruna çıkar ve müslüman olmak istediğini söyleyerek ondan kendisine İslâm hakkında bilgi vermesini ister. Başkadı, büyük bir memnuniyetle İslâmı anlatmaya başlar. Fakat kısa bir süre sonra, hristiyan genç başkadının konuşmasını keserek şu sözleri sarfeder: Sizin peygamberiniz bir yalancıdır, hepinizi kandırdı. Her günahı işleyen ve kendisiyle birlikte bir sürü zavallıyı da cehenneme sürükleyen bu şerefsiz adama lanetler olsun! Bir adalet adamı olarak sen nasıl olur da bu iğrenç dini terketmezsin; Muhammed'in sahtekarlıklarına nasıl inanırsın? Hristiyanlığa gir, gerçek kurtuluş ancak ondadır!" Başkadı, râhibi bu sözlerinden vazgeçmeye çağırırsa da olumlu bir cevap alamaz. Râhib, Hz. İsa'nın kendisini Hristiyanlık uğrunda ölmeye çağırdığını belterek, kadından kendisi hakkında idam kararının verilmesini ister ve bunda ısrar eder. Bunun üzerine 851 senesinde idam edilir. Bkz. *España sagrada*, XI, 236-239; Dozy, II, 113-114.

53. Nitekim, harekete liderlik eden Eulogio isimli râhibin dedesinin ağzından her ezan sesini duyduğunda şu cümleleri dile getirdiği rivayet edilmektedir: "*Ey Tanrım! Senin düşmanların eşek arısı gibi vızıldarken, senden nefret edenler başlarını kaldırmışken, niçin suskun kalırsın. Ey Tanrım! Bizi şimdi ve ebediyen bu kötü sesi duymaktan kurtar*" Dozy, II, 100; Simonet, II, 381.

54. *España sagrada*, X, 400vd.; Dozy, II, 96.

"...Muhammed ölümüne yakın, öldükten üç gün sonra meleklerin gelip kendisini dirilteceğini haber vermişti. Sonra, Muhammed'in ruhu çıkıp ta cehennem derinliklerine indiğinde, kendisine inananlar büyük bir heyecanla meleklerin gelmesini ve mucizenin gerçekleşmesini beklediler. Fakat, üçüncü günün sonu gelmiş olmasına rağmen, bekledikleri mucize gerçekleşmedi; üstelik Muhammed'in cesedi çok kötü bir koku çıkarmaya başladı. Bunun üzerine cesedin yanından ayrıldılar. Melekler gelmeyince, cesedin etrafına köpekler üşüştü ve onu parçalayarak yediler. Bu duruma çok kızan müslümanlar, intikam almak amacıyla o sene bütün köpekleri öldürdüler. Müslümanların peygamberinin mucizesi işte bu kadardı...."⁵⁵

Yaklaşık on iki sene süreyle devleti meşgul eden ve elli kişinin hayatına malolan⁵⁶ hristiyan fedailerinin hareketi, her ne kadar hristiyan cemaatin bir bölümü tarafından onaylanmamışsa da, bu hareketin, Endülüs'de İslâm fethi sonrasında tesis edilen hoşgörü ortamını önemli ölçüde sabote ettiği ve hristiyanlarla müslümanlar arasında bir husumet atmosferinin oluşmasında muayyen bir mesafe katettiği şüphesizdir. Nitekim, bu hareketin hemen ardından, Endülüs'ün muhtelif bölgelerindeki hristiyan topluluklarının devlete karşı isyana kalkışmış olmaları⁵⁷, herhalde tamamen tesafüde bağlanacak bir gelişme olmamalıdır. Hristiyan fedailerinin hareketinin toplumda açtığı bu yaralar, ancak X. yüzyılda büyük ölçüde sarılabilmıştır.

Endülüs içinde bu gelişmeler yaşanırken, kuzeyde, yani hristiyan İspanya'da İslâma ve müslümanlara yönelik olarak birbirini takibeden iki önemli gelişme vuku bulmaktaydı. Bunlardan ilki, *Santiago*⁵⁸ kültürünün teşekkül etmesidir. A. Castro'nun, "onu bilmeden

55. Dozy, II, 95.

56. Hristiyan cemaatinin "martyris" (şehid) ilan ettiği bu kişilerin isimleri, ölüm şekli ve sebepleri hakkında bkz. Cagigas, *Loz Mozárabes*, 211-223. Endülüslü fakihler arasında, herhangi bir ceza takdirinde bulunmadan önce, İslâma hücum eden bu kişilerin durumları tartışılmış, neticede, sırf 'Muhammed'in risâleti bizi bağlamaz, o bize gönderilmemiştir, dolayısıyla biz onun peygamberliğini kabul etmiyoruz' diyen bir hristiyanın cezalandırılmaması; buna mukabil, 'Muhammed asla bir peygamber değildir, Kur'an onun uydurduğu sözlerdir' şeklinde beyanlarda bulunanların ise, ölümle cezalandırılması görüşü ağırlık kazanmıştır. Yalnız İbnü'l-Kâsım, "bizim dinimiz sizin dininizden daha üstündür, sizin dininiz eşek dinidir" diyen bir hristiyanın, ölüm yerine canını acıtacak şiddetli bir ceza çarptırılmasını yeterli bulmaktadır. Bkz. İbn Sehl, 70-72.

57. "Nefisler fitneye meylettir. Bu zamanda Araplarla Müvelledün ve Acem (hristiyan cemaati) arasındaki olaylar büyüdü. Herkes asabiye sarıldı, gruplaşmalar başladı..." İbn Hayyan, III, 51.

58. İslâm kaynaklarında "Kıddis Ya'kub veya Yakub" şeklinde geçmektedir. Msl. bkz. İbn İzarî, II, 316-319; el-Makkarî, I, 270.

İspanya tarihini anlamak mümkün değildir" dediği⁵⁹ bu kültün merkezinde, Hz. İsa'nın havâriyelerinden biri, hattâ kardeşi olduğuna inanılan⁶⁰ **Aziz James** bulunmaktadır. Rivayete göre, bu havâri, Hristiyanlığı yaymak maksadıyla bir müddet İspanya'da bulunmuş, sonra Kudüs'e dönmüş ve orada ölmüştür. Ancak, çok geçmeden cesedi öğrencileri tarafından İspanya'nın **Galicia**⁶¹ mıntikasına götürülüp defnedilmiştir. Zamanla halk için bir ziyaretgâha dönüşen havârinin kabri, daha sonra Romalıların baskıları yüzünden önemini kaybetmiş, hattâ yeri bile unutulmuştur. Mamâfih IX. yüzyılın başlarında bir râhib, rivayete göre, gökten inen bir ışığın yardımıyla kabrin yerini yeniden keşfetmiş, hemen akabinde Asturias-León kralı II. Alfonso (791-842), kabrin bulunduğu alana büyük bir kilise yaptırmıştır. İşte o andan itibaren burası, önce hristiyan İspanya, bilâhare de bütün Avrupa'nın akın ettiği büyük bir dinî ziyaret merkezine dönüşmüştür.

Konuyla alâkalı olarak burada bizi ilgilendiren ve asıl dikkat çekmek istediğimiz husus, sözü edilen kült çerçevesinde, kilise çevrelerinin ve hristiyan idarecilerin Aziz James'e yükledikleri yeni misyon, yani vazifedir. Bu yeni vazife, İspanya'yı Hristiyanlık inancının düşmanı olan inançsız (kafir) müslümanlardan kurtarmak ve bu uğurda mücadele veren hristiyan askerlerin yardımına koşmak şeklinde özetlenebilir. Nitekim, Aziz James, güya, 822 senesinde Leon kralı I. Ramiro'ya görünmüş ve bu misyonunu ona şu şekilde dile getirmiştir:

*"Efendimiz İsa, bana ve kardeşlerim olan öteki havâriyelere yüzünü paylaşırdı. Gözetlemem, iman düşmanlarının hücumlarından korumam ve kurtarmam için, İspanya'yı sadece bana verdi... Bu söylediklerimde şüpheye düşmemen için, yarın beni beyaz bir atın üstünde, beyaz bir bayrak, büyük ve parlayan bir kılıçla müslümanlara karşı savaşırken göreceksin."*⁶²

Santiago, bir başka vesileyle, bu sefer bir papaza görünür ve ona kendisini, *"Asla şüphe etmemelisin ki ben, Tanrı'nın kılınçla-*

59. A. Castro, *The Structure of Spanish History*, New Jersey 1954, s.130.

60. Castro, 138.

61. İspanya'nın kuzey batısında yer alan bu mıntika için müslüman coğrafyacı ve tarihçiler *Cillikiye* adını kullanmışlardır. Bkz. el-Himyârî, 67-68; el-Bekrî, 71-73.

62. Castro, 135; H.E. Watss, *Spain*, London 1893, s.39.

ından biriyim ve müslümanlara karşı hristiyanların yardımcısıyım" diyerek takdim eder⁶³.

İspanya'da İslâm hakimiyetine son verilene kadar önemini muhafaza eden⁶⁴ Santiago kültürüyle, Endülüs'ü fethettikleri için müslümanlara düşman olarak bakan hristiyan İspanyolların bu düşmanlıkları iyice perçinlenmiş, daha da önemlisi, söz konusu düşmanlık, dinî bir temele de oturmuştur. Bu bağlamda, bizzat Tanrı'nın kendisi müslümanları düşman ilan etmiştir. Santiago ise, bu düşmandan kurtuluş için mücadele veren bir ilâhî görevlidir.

Santiago kültürünün teşekkülünden sonra, ikinci önemli gelişme ise, hristiyan İspanya'nın *Cluny râblerinin* nüfuzu altına girmesi olmuştur. Roma'daki Papalık makamına bağımlı olarak, ilk önce X. yüzyıl başlarında Fransa'nın Aquitania bölgesinde *Cluny* isimli bir köyde teşkilatlanan bu râhibler, kısa sürede Fransa, Almanya ve İtalya ile birlikte İspanya'ya da yayıldılar. Temel hedefleri, geçmişte IV. yüzyılda Roma ve VIII. yüzyılda Frank imparatorluklarının üstlendikleri hristiyan ülkeleri birleştirme ve bütün hristiyanların bir arada yaşadığı bir hristiyan imparatorluğu (*res publica christiana* veya *regnum christianum*) kurma idealine yeniden hayatîyet kazandırmaktı.

Cluny râhibleri, X. yüzyılın ikinci yarısından XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar hristiyan İspanya'da dinî hayatı büyük çapta kontrolleri altına aldılar⁶⁵. Onların İspanya'ya yerleşmelerinin iki önemli sonucu oldu. Birincisi, bu zamana kadar hem dinî hem de siyasî bakımdan müstakil olarak hareket eden hristiyan İspanya, bundan sonra Papalığın her iki alanda da nüfuzu altına girdi. Bu bağlamda, bu zamana kadar, kaybedilen İspanya topraklarını geri alma hareketi olarak değerlendirilen *reconquista*, bundan sonra bu mahallî niteliğini kaybederek, İslâm alemine karşı Papalığın öncülüğünde başlatılmış olan haçlı savaşlarının bir parçası haline gel-

63. Castro, 154.

64. Meselâ VII. Alfonso, 1147 senesinde bir İslâm şehri olan Coria'yı, Santiago sayesinde istila edebildiğini söylemektedir. IX. Alfonso, 1228 senesinde Santiago'nun İspanya'yı himaye ettiği görüşünü yinelemektedir. 1482 senesinde, kraliçe İzabella, ondan "İspanya Krallığı'nın ışığı, hamisi ve yol göstericisi" olarak söz etmektedir. Bkz. Castro, 182.

65. Bkz. R.del Arco y Gray, "España cristiana", Historia de España içinde, Madrid 1987, VI, 381-382; Cantarino, *Entre*, 153-155.

di⁶⁶. İkincisi, reconquista esnasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde hristiyan hakimiyetinde kalan müslümanlar ve yahudilere tanınan haklar, sık sık ihlal edilmeye başlandı. Nitekim, Kastilya kralı **VI. Alfonso**, 1085 senesinde Tuleytula'yı işgal ederken, daha önce de değindiğimiz gibi, müslümanlara, ibadet mahallerine kesinlikle dokunulmayacağını taahhüd etmiş olmasına rağmen, aynı senede, şehrin piskoposluğunu bir Cluny râhibinin üstlenmesi üzerine, **Tuleytula Merkez Cami'i** hemen kiliseye çevrildi⁶⁷. Belensiye 1094'te işgal edildikten sonra, yine anlaşmalara aykırı olarak, şehrin kadısı **İbn Cehhâf**, diri diri yakılmış, müslümanların malları müsadere edilmiş, ayrıca birçok müslüman erkek hadım edilerek hristiyan idarecilere hizmetçi yapılmış, hristiyanlaştırılmış⁶⁸ ve Merkez Cami'i iki sene sonra kiliseye çevrilmiştir⁶⁹.

Özellikle XIII. yüzyıldan itibaren Papalığın ve bu makamın emrinde olan kilise otoritelerinin, İspanya'da hristiyan hakimiyetine geçen *Endülüs topraklarında yaşayan müslümanlara ve yahudilere hoşgörüyle davranılmaması, inanç kirlenmesine mani olmak maksadıyla bu iki cemaatin toplumdaki tecrid edilmeleri ve mümkün olan en kısa zamanda İspanya topraklarından kovulmaları için siyasî otoriteler üzerinde yoğun baskıları olmuştur. Söz gelimi, Papa IV. İnnocent*, 1229 senesinde Balear adaları (el-Cuzuruş-Şarkıyye)ni istila eden Aragon kralı I. Jaime'ye 1248 senesinde gönderdiği bir mektubunda, ondan, ele geçirdiği bu toparlarda müdeccen statüsüyle bir tek müslümanın bile kalmasına izin vermemesini istiyordu. 1266 senesinde, bu sefer *Papa IV. Clemenet*, aynı

66. Hristiyan İspanyolların Endülüs üzerine daha önce düzenledikleri seferleri sessizlikle takibeden Papalık, Cluny râhiblerinin İspanyol kilisesini ele geçirmelerinden sonra, Endülüs'ün istilası için yapılan seferleri, Kudüs'ün geri alınması için düzenlenen seferlerle aynı derecede gördüğünü ve bu seferlere katılanların tümünün günahlarının bağışlanacağını beyan eden fermanlar çıkarmıştır. Meselâ Papa Alexander, 1064 senesinde İspanyolların bir Endülüs şehri olan Barbastro'yu işgal için Franklarla birlikte gerçekleştirdikleri askeri seferi, bir haçlı savaşı olarak değerlendirmiştir. Keza, Papa II. Calixtus döneminde 1123 senesinde toplanan Lateran konsili, Kudüs üzerine düzenlenen haçlı savaşlarıyla Endülüs'ün geri alınması için düzenlenen seferler arasında fark bulunmadığını kararlaştırmıştır. Bkz. *España sagrada*, XV, 120 vd.; V. Cantarino, "The Spanish Reconquest: A Cluanic Holy War Against Islam?" İslam and The Medieval West, by. Khalil I. Semaan, Albany 1980, s.92, 98; Cagigas, *Los Mudejares*, 115, 21 no'lu dipnot.

67. İbn Bessâm IV/1, 165-167; el-Makkârî, II, 222-223; Togneri, 116. Şehin istilası üzerine söylenen bir kasideden, başka mescid ve camîilerin de kiliseye çevrildikleri anlaşılmaktadır. Bu kaside için bkz. el-Makkârî, II, 595 vd.

68. İbn İzarî, IV, 150-151; M. Ben Aboud, "The Moriscos During The End of The Taifa Period", s.38-39.

69. Cagigas, *Los Mudejares*, 142-143.

kraldan, Aragon Krallığı sınırları içinde yaşayan bütün Müdeccenleri (anlaşmalı müslümanlar) sürgün etmesini istedi⁷⁰. Mamâfih, I. Jaime, Müdeccenlerin Aragon ekonomisinin belkemiğini teşkil ettiğini iyi bildiğinden, yıllık muayyen bir vergi ödemek suretiyle Papalığın söz konusu baskılarından kısmen kendisini kurtarabildi⁷¹.

1312 senesinde toplanan Vienne konsili, Müdeccenlerin hristiyan hakimiyeti altında ezan okumaları ve kendi din bilgilerinin etrafında toplanmalarının tahammül edilemez davranışlar olduğunu kabul ederek, hristiyan idarecilere bu cemaati ya Hristiyanlaştırarak kurtuluşa erdirmeleri, ya da, buna yanaşmazlarsa, ağır biçimde cezalandırmaları talimatında bulundu. Fakat, daha önce de ifade edildiği üzere, İspanya'da gerek ziraat gerekse imâlat sanayii alanlarında iyi yetişmiş kalifiye insan gücünü, büyük çapta Müdeccenler temsil ediyordu. Şayet bu insanlar için, daha o zaman bir hristiyanlaştırma politikasının tatbikâtına geçilse, böyle bir politika, hiç şüphesiz, Müdeccenlerin, buldukları toprakları terkedip, Gırnata Sultanlığı'nın hakimiyetindeki topraklara ya da Kuzey Afrika'ya göçetmelerine sebep olacak;⁷² bunun tabii bir neticesi olarak ise, bir taraftan Gırnata Sultanlığı güçlenirken, diğer taraftan İspanya ekonomisi ağır bir darbe yiyecekti. İşte bu gerçeği iyi kavrayan hristiyan idareciler, zikredilen konsilin talimâtlarına rağmen, Müdeccenlerin kendi topraklarında ve kendi dinlerinde kalmalarını sağlayacak nisbeten ılımlı bir politika takibetmeyi daha uygun buldular. Bunun üzerine 1329 senesinde toplanan Tarragona konsili, bu idarecileri afazolla tehdit etti. Fakat uygulama öncekinden pek farklı olmadı⁷³.

Papalığın ve onun emriyle toplanan konsillerin, ister hristiyanlaştırma isterse sürgün şeklinde olsun, Müdeccenlerin tasfiyesini is-

70. Papa IV. Clement, bu mektubunun devamında I. Jaime'nin müslümanlarla hristiyanların bir arada ve karışık olarak yaşamalarına müsaade etmiş olmasını, Tanrı'ya üzen büyük bir rezalet olarak vasıflandırmakta, krallın bu rezaletten kurtuluşunun ve samimi bir hristiyan olduğunu isbat etmesinin, ancak müslümanları kovmasıyla mümkün olacağını dile getirmektedir. Bkz. D.M. Danvila y Collado, *La Expulsion de los Moriscos*, Madrid 1889, s.24; Lea, 4-5.

71. Lea, 9.

72. Bkz. J.B. Vilar, "Los Moriscos de la Gobernación y Obispado de Oriuela", *Al-Andalus*, XLIII (1978), s.325-26.

73. Lea, 9.

tediği sırada, yani XIV ve XV. yüzyıllarda, İspanya'da İslâm, Gırnata ve Civarına sıkışmış olarak ta olsa, siyasî hakimiyetini devam ettiriyordu. Gerek bu durumu gerekse Müdeccenlerin İspanya ekonomisi için arzettikleri önemi dikkate aldıkları için, hristiyan idareciler, bu safhada, onları topyekün tasfiyeye yönelik bir siyaseti tatbikâta koyma cesaretini gösteremediler. Bir başka ifadeyle, o günkü şartlar, böyle bir politikaya geçiş için henüz yeterince olgunlaşmış değildi. Buna mukabil, yahudiler için durum biraz farklıydı. Kilisenin niyeti, her hâlükârda, Müdeccenler gibi yahudilerin de hristiyanlaştırılması ya da İspanya'dan sürülmesiydi. Öte taraftan, tefecilikle uğraştıkları ve ellerinde büyük sermayeler bulundurdıkları için, yahudilere karşı halk arasında yaygın bir husumet bulunuyordu. Şurası da bir gerçek ki, İspanya'da İslâm hakimiyetinin zayıflaması neticesinde yahudilere, sıkıntıya düştüklerinde destek verebilecek bir dış güç de mevcut değildi. İşte bütün bu sebepler bir araya gelince, XIV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yahudilere karşı son derece sert bir imha, hristiyanlaştırma ve asimilasyon politikası tatbik edilmeye başlandı. Bağnaz râhib ve mahallî idarecilerin tahrik ettiği hristiyan ahalinin, 1391 senesinde İşbiliye'de, daha sonra da Kastilya ve Aragon'da yahudi mahallelerine yaptıkları baskınlardan, ancak, zahiren de olsa, Hristiyanlığa girmeyi kabul ederek vaftiz olanlar canlarını kurtarabildiler.⁷⁴ *Marranos* veya *Conversos* adlarıyla bilinen bu yahudi dönmeler, bundan sonra gerçekten hristiyan olup olmadıklarının tesbiti için sıkı bir takibe maruz kaldılar. 1465 senesinde Kastilya kralı IV. Henri, piskoposlara yahudi dönmelerin yakın takibe alınmalarını emretti. 1480'de İşbiliye, 1482'de Kurtuba, Segovia, Ceyyan ve Tuleytula'da *engizisyon mahkemeleri* kurularak, hristiyanlığından şüphelenilen dönmeler, medenî haklardan mahrum bırakılma, mülk müsaderesi, hapse atılma ve yakılarak idam edilme gibi muhtelif cezalara çarptırıldılar. Nihayet 1492 senesinde çıkarılan bir fermanla, İspanya'dan sürüldüler.⁷⁵ Böylece, 711 senesinde müslümanların Endülüs'e girmeleriyle yarıda kalan yahudi dosyası, sekiz asırlık bir gecikmeyle de olsa, kapatılmış oldu.

Buraya kadar sunulan bilgileri özetlemek gerekirse, ilk İslâm fütuhâtı sonrasında, Hristiyanlık âleminde İslâma ve müslümanlara karşı kilise merkezli bir husûmet atmosferi oluşmuştur. Bu atmos-

74. Lea, 13; Watts, 250; Cagigas, *Los Mudejares*, 357-358; Biştavî, 225vd. Bu esnada hristiyan olanların sayısının 200 bin kişi olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Dufour, 19.

75. Dufour, 21-23; Castro, 521-544; İnân, *Nihâye*, 340; Watt, 152.

fer, Endülüs'ün fethiyle birlikte, kesif bir biçimde İspanya hristiyanlarını da kuşatmıştır. Asırlar boyunca nesillerin şuur altları hep bu husûmetle beslenmiştir. Hadiseler iyi tahlil edildiğinde ortaya çıkan gerçek şu ki, bu şuur altı dünyasında hristiyan olmayanlara, özellikle de müslümanlara hayat hakkı yoktu. Çünkü, onlar, Tanrı'nın tek gerçek dini olan Hristiyanlığın baş düşmanı ve temiz hristiyan toplumunu kirleten "hastalık mikropları" idiler. Kilise, bu düşmanlarından kurtulabilmek için iki şıklı bir çözüm yolu geliştirdi: Onlar, yani hristiyan olmayanlar, ya Hristiyanlığa sokulmak suretiyle arındırılmalı; ya da, bu mümkün olmadığı takdirde, toplum dışına itilmeliler, yani kovulmalıydılar. Hristiyan fedailerinin hareketi, Santo Yakub kültü, Reconquista, Cluny rahiplerinin faaliyetleri ve son olarak da yahudilerin tasfiyesi, bu anlayış çerçevesinde vukû bulan gelişmelerdi. Bu anlayış geçerliliğini muhafaza ettiği için, sözü edilen gelişmelere yenilerinin eklenmesi kaçınılmazdı. Bundan dolayıdır ki, Kastilya Krallığı, 1492 senesinde yahudi dosyasını kapatır kapatmaz, dikkatlerini bu sefer Müdeccenler olarak bilinen Endülüs müslümanlarına tevcih etmiş; dolayısıyla bu cemaat, Gırnata'nın işgalinden kısa bir süre sonra yeni bir "dinî arındırma" hareketinin muhatabı haline gelmiştir.

2- Resmî Hristiyanlaştırma Süreci

Kastilya Krallığı, son olarak 1492 senesinde Gırnata'yı da işgal etmekle İspanya'da İslâm hakimiyetine son vermiş bulunuyordu. Ne var ki, ülkede hâlâ kalabalık bir İslâm cemaati, kendilerine anlaşmalarla tanınan haklar çerçevesinde varlıklarını muhafaza ediyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki, kilise çevreleri, bu durumdan hiç de hoşnut değillerdi. Onlara göre, İspanya'nın sırf siyasî birliğinin sağlanması yeterli değildi; zira, öteden beri hararetle gerçekleşmesini bekledikleri asıl hedef, siyasî birliğin sağladığı imkanlar çerçevesinde, dinî birliğin de temin edilmesiydi. Binaenaleyh, siyasî otoritenin bundan sonra yapması gereken en önemli iş, işte bu hedefin gerçekleştirilmesi olmalıydı. Bunu sağlamak için ise, kilisenin geliştirdiği ve son olarak yahudilere karşı barışıyla tatbik edilen klasik metodu tekrarlamak yeterliydi. Yani, Endülüs müslümanları, önce hristiyanlaştırma ameliyesine tâbi tutulmalı, bunda başarı sağlanmadığı takdirde ise, sürgün edilmeliydiler. İspanyol tarihçi Marmol Carvajal'ın şu sözleri, kilise çevrelerinin bu düşüncesini açığa çıkarması ve hristiyanlaştırma politikasının gerisindeki muharrik gücün tesbiti bakımından oldukça önemlidir:

"Kral Ferdinand'ın Gırnata'yı istila etmesinin hemen ardından, kilise çevreleri, ondan ısrarla Muhammed'in taifesinin kökünü kazımsı için çalışmasını, onlardan İspanya'da kalmayı arzu edenlerden Hristiyanlığa girmelerini istemesini; buna yanaşmazlarsa, mülklerini satıp Kuzey Afrika'ya göçmelerini sağlamasını talebettiler. Böyle davranmakla anlaşmaların ihlal edilmiş olmayacağını, bilakis müslümanların ruhlarının temizleneceğini ve ülkede gerçek barışın sağlanacağını; aksi takdirde, İslâm dini üzere kaldıkları sürece müslümanlarla hristiyanların huzur içinde yaşamalarının mümkün olamayacağını söylediler.⁷⁶

Kilise çevrelerinin bu tavrının gerisinde, din birliğinin sağlanması arzusu yanında, İslâmın zamanla İspanya'da yeniden güçlenebileceği endişesinin yatmakta olduğunu da söylemek mümkündür. Gerçi, Lea, "şayet müslümanların anlaşmalarla tanınan haklarına riayet edilmiş olsaydı, İspanya'nın geleceği bambaşka olacaktı; toplumun farklı unsurları arasında bir uyum ve kaynaşma vücut bulacak, İslâm zamanla kendiliğinden kaybolacaktı..."⁷⁷ diyerek, bunun aksini iddia etmekte ise de, İslâmın İspanya'daki ve İspanya dışındaki yayılış tarihi, onun bu iddiasını tamamiyle geçersiz kılmaktadır. Öte taraftan, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, İspanya'da hristiyan hakimiyetinde 1085 senesinden beri müslüman cemaatler bulunuyordu. Eğer Lea'nın iddiası doğru ise, bu cemaatlerin, belirtilen tarihten resmî hristiyanlaştırma politikasının başladığı XVI. yüzyılın başına kadarki yaklaşık dört asırlık uzun süreç içerisinde, büyük ölçüde ya da tamamen hristiyanlaşmaları gerekirdi. Fakat, bugünkü bilgilerimiz şunu gösteriyor ki, bu cematler, belirtilen süreç içerisinde İslâmî kimliklerini kayıp değil, muhafaza etmişlerdir. Belki bu cemaatlerden fertler ya da ufak gruplar olarak Hristiyanlığa girenler olabilmıştır; mamâfih, bir taraftan bu olurken, öbür taraftan Hristiyanlıktan İslâm dinine girenler de görülmüştür. Nitekim, Gırnata'nın teslimi için yapılan anlaşmada, "*kadın veya erkek bir hristiyan müslüman olursa, onun peşi bırakılacak*" şeklinde yer alan bir maddeden⁷⁸, İslâm hakimiyetinin çöktüğü 1492 senesinde bile, İspanya'da İslâma yönelik ihtidaların vukû bulduğu sonucunu çıkarmaktayız. Keza, kilise çevrelerinin, Müdeccenlerin İslâm üzere kalmalarının ülkede huzursuzluğa ve bu cemaatin zamanla siyasî

76. Carvajal, 153.

77. Lea, 22.

78. Bkz. 32 no'lu dipnot.

otoriteye kafa tutmasına sebep olacağını iddia etmelerini de⁷⁹, İslâmın yeniden güçlenme ihtimali karşısında duyulan endişenin tabii bir tezahürü olarak anlamak mümkündür.

Şu bir hakikat ki, Müdeccenlerin varlığı, kilise kadar siyasi otoriteyi de rahatsız ediyordu. Çünkü, bu cemaatin, İspanya'da kaldığı ve İslâmî kimliğini muhafaza ettiği sürece, gerek Kuzey Afrika'daki müslüman hânedânlarla⁸⁰ gerekse İslâm aleminin o günkü iki güçlü devleti olan Memlükler ve özellikle de Osmanlılarla irtibat kurup, İspanya Krallığı'nı tehdit edebilecek bir güç haline gelmesi, kuvvetle muhtemeldi. Binaenaleyh, Müdeccenler meselesinde siyasi otorite, kiliseden farklı düşünmüyor⁸¹, ancak kilise çevrelerinin Müdeccenlerden kurtulmak için yaptıkları teklifin tatbikâta konması için zamanı erken buluyordu. Zira, Gırnata daha yeni itaat altına alınmış ve imzalanan anlaşmanın henüz mürekkebi bile kurumamışken kalkışılacak böyle bir tatbikâtın, gerek Gırnata gerekse Gırnata dışındaki Müdeccenler arasında büyük bir infiale sebep olmasından, buna bağlı olarak da devletin siyasi istikrarının sarsılmasından korkuluyordu⁸². Üstelik Gırnatalılar, her ne kadar itaat altına alınmış iseler de, ellerinde bulundurdukları silahlardan tecrit edilmiş değillerdi. Dolayısıyla, herhangi bir ters vaziyette, silahlara sarılıp isyan etmeleri pekâlâ mümkündü. Bu sebeplere binaendir ki, siyasi otoriteyi ellerinde bulandıran *Ferdinand* (1479-1516) ve *İzabella* (1474-150), 1492 senesinden 1497 senesi-

79. Carvajal, 153.

80. Bu dönemde Kuzey Afrika'nın idaresi üç ayrı hânedânlık tarafından paylaşılmıştı. Mağrib-i Aksâ Merinîlerin, Merkezî Mağrib Zeyyanîlerin ve Yakın Mağrib (Mağrib-i Ednâ) ise Hafsîlerin egemenliğindeydi. Geniş bilgi için bkz. A. Sâlim, *Tarihu'l-Mağrib fi'l-Asri'l-İslâmî*, İskenderiye (?), s.781 vd.

81. Dinî birliğin sağlanması konusunda siyasi otoriteyi ellerinde bulandıran kral Ferdinand ve kraliçe İzabella, kilise mensuplarından daha az istekli değillerdi. Bu iki idarecinin, Hristiyanlığa olan bağlılıklarını vurgulamak amacıyla isimlerinin başına "Katolik" sıfatını ekledikleri, bundan dolayı İspanya tarihinde daha çok "Katolik Krallar" şeklinde şöhret buldukları bilinmektedir. Bkz. H.E. Watts, *Spain*, London 1893, s.286-287; C.E. Chapman, *A History of Spain*, New York 1931, s.202, 227. Keza, kraliçe İzabella'nın vasiyetinde, Hristiyanlığın yayılması için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmasını ısrarla vurguladığı da bilinmektedir. Bkz. A.S. İter, *Şimâli Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, s.54. Aslında bu keyfiyet, sırf bu idareciler için değil, Ortaçağ Avrupa'sının pek çok kral ve kraliçesi için de geçerlidir. Çünkü, bu dönemde din ile siyaset iç içe ve de siyaset dinin emrinde olduğu için, hemen her idareci, kendisini öncelikle Hristiyanlığın başarısı için çalışmakla vazifeli addetmiştir. Bu konuda İspanyol kralların başı çektiğini bilhassa belirtmek gerekir. A. et-Termîmî, *'el-Halfiyetü'd-Diniyye li's-Surâ'i'l-İsbânî-el-Osmânî 'ale'l-Eyâlâti'l-Mağribiyye fi'l-Karni's-Sâdisi'l-Hicrî*, s.6.

82. İnân, *Nihâye*, 312.

ne kadar olan süreyi, Gırnata üzerinde sağlanan hakimiyetin pekişmesi için harcadılar. Bu esnada Müdeccenler, büyük ölçüde silahtan tecrit edildiler, şehrin idaresinden uzaklaştırıldılar. Bundan başka, bir yandan halk arasında itibar sahibi ve önder konumunda olan şahsiyetlerin, gayr-i menkullerini hristiyanlara satıp, Gırnata dışına ya da Kuzey Afrika'ya göçmeleri için dolaylı bir baskı uygulanırken⁸³, diğer yandan çok sayıda hristiyanın Gırnata'ya yerleştirilmeleri sağlandı⁸⁴.

Katolik kral ve kraliçe, bu tedbirlerle ortamı büyük ölçüde müsait hale getirdikten sonra, 1497 senesinde resmî hristiyanlaştırma politikasını başlattılar. Burada şu hususu hemen kaydetmek gerekir ki, Müdeccenleri hristiyanlaştırma politikası, İspanya'nın her tarafında aynı anda başlatılmamıştır. Söz konusu politika önce Gırnata'da tatbikâta konmuş, bilahare, sırasıyla Kastilya, Navarra ve Aragon bölgelerini içine alacak şekilde tedricen genişletilmiştir. Konuyu ele alırken, biz de mümkün mertebe bu tedricilik çerçevesinde hareket edeceğiz.

Resmî hristiyanlaştırma politikasının tatbikâta geçirilmesi için "pilot bölge" olarak Gırnata seçildi. Bu tercihin gerisinde, Lea'ya göre, kraliçe İzabella'nın Gırnata'yı dinî bir merkez olarak Roma ve Vizigotlar döneminde sahip olduğu şöhrete yeniden kavuşturma arzusu⁸⁵ yatmaktaydı. Ancak onun bu kanaatine iştirak etmek mümkün değildir. Çünkü, Gırnata gerek Romalılar gerekse Vizigotlar döneminde İlbire'ye⁸⁶ bağlı ve halkının çoğunluğunu yahudilerin

83. Bu baskılar, kişilerin seyahat hürriyetini sınırlamak, murâkabe altında bulundurmak, vergi yükünü artırmak, arazilerin satışında tavan fiyatı uygulamak suretiyle pazarlık imkanını ortadan kaldırmak, ya da bazen tam tersine fazla para teklif ederek gayr-i menkullerin hristiyanların mülkiyetine geçmesini temin etmek vb. şekilde tezahür ediyordu. Bundan maksat, bir taraftan Gırnata topraklarının mülkiyetinin hristiyanlara geçmesini sağlamak, diğer taraftan ise, müslümanları öndersiz ve başsız bırakmaktı. Son Gırnata sultanı Ebû Abdullah es-Sağır ile amcası Ebû Abdullah ez-Zağal'ın Magrib'e göçediş şekilleri, bu hususun çarpıcı birer misalidir. Bkz. *Ahbâru'l-Asr fi İnkadâi Devleti Benî Nasr*, Kahire 1343; İnân, *Nihâye*, 276-277.

84. Gırnata'nın işgali sonrasında tatbik edilen toprak ve iskan politikası ve bu politikanın sonuçları hakkında geniş bilgi için M.L.Quesada, *"La Repoblacion del Reino de Granada anterior al año 1500"*, Hispania, 110 (1968), s.485-559).

85. Carvajal, 151; Lea, 26.

86. İlbire adı, Latince İliberri'den gelmektedir. İliberri, müslümanların İspanya'yı fetihinden önce Gırnata'nın da bağlı bulunduğu önemli bir piskoposluktu. M.S. 300 senesinde, ünlü konsillerden biri burad toplandı. Fetih sonrasında, İslâmlaşmaya bağlı olarak Hristiyanlık adına taşıdığı eski önemini kaybetti ve zamanla Gırnata'nın gelişmesi ve idari merkezlerden biri haline gelmesi üzerine, buraya bağlandı. el-Himyeri, 29-30; Levi-Provençal, IV, 220.

teşkil ettiği bir köy olmanın dışında herhangi bir özelliğe sahip değildi⁸⁷. Binaenaleyh, burada Gırnata'nın eski şöhretli konumuna kavuşturulmasından değil, İlbire'nin sahip olduğu eski şöhretin Gırnata'ya kazandırılmasından söz etmek daha doğru olur. Bize göre, Gırnata'nın pilot bölge seçilmesinin en önemli sebebi, İspanya'da müslüman nüfusun yaşadığı en kalabalık bölgenin burası olmasıdır. Siyasî otorite, yukarıda aldığını ifade ettiğimiz tedbirlere rağmen, bu haliyle Gırnata'yı potansiyel bir tehlike odağı olarak değerlendiriyordu. Ayrıca, bu bölgede, Meselâ Aragon'da olduğu gibi, Müddecenleri merkezi idarenin baskılarına karşı koruyacak "Lordlar" veya "Senyorlar" sınıfı da henüz teşekkül etmemişti. İşte bu durumda, hristiyan yetkililer işe, öncelikle Gırnata'dan başlamışlardır. Bu noktada dikkat çeken bir husus, önce iknaya dayalı bir hristiyanlaştırma metodunun takibedilmiş olmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Müddecenlerin aşırı tepkilerine maruz kalmamak veya vukû bulabilecek tepkileri asgarî seviyede tutabilmek için, başlangıç bu şekilde yapılmıştı.

Bu iş için görevlendirilen İzabella'nın günah çıkarma papazı ve aynı zamanda Avila piskoposu olan *Hernando de Talavera*, kendisini iyilik yapmaya adanmış, yumuşak huylu bir kişilik görüntüsü içerisinde faaliyete başladı. Bu bağlamda, sık sık hastaları ziyaret etti, yoksulları giydirdi, işsizlere iş buldu. Bu faaliyetleriyle müslüman halkın saygısını kazandı. Bu saygının kazanılmasından sonra ki, Hristiyanlığın temel prensiplerini açıklayan İspanyolca ve Arapça yazılmış kitap ya da risaleleri halka dağıttı. Bu arada, müslüman halkın Hristiyanlık hakkında bilgilendirilmesi için misyonerlik evleri açtırdı. Muhataplarıyla daha kolay dialog kurmaları için, râhibleri Arapça öğrenmeye teşvik etti. Bütün bu faaliyetlerin sonucu olarak, müslümanlardan fert fert ya da gruplar halinde Hristiyanlığa girenler oldu.⁸⁸

Ne var ki, katolik kral ve kraliçe 1499 senesine girdiklerinde, Hernando de Talavera'nın iki senedir yaptıklarının neticesini değerlendirdiklerinde, Gırnata'daki hristiyanlaştırmanın seyrini çok yavaş bulmaktaydılar. Onlara göre, bu merhalde, artık Talavera'nın yaptığı gibi tek tek fertlerle uğraşmak ve onları ikna etmeye çalış-

87. A. Sâlim, *Fî Tarihi ve Hadârati'l-İslâm fi'l-Endeliüs*, İskenderiye 1985, s.135.

88. Carvajal, 152; Jainer, 20-21; Chejne, *İslam*, 6. Hernando de Talavera'nın Gırnata'daki hayatını anlatan, müellifi meçhul *Sumario de la vida del primer arzobispo de Granada* isimli birinci el kaynak bir eser bulunmaktadır. 1564 senesinde Gırnata'da basılan bu eseri, maalesef, görme imkanımız olmadı.

mak yerine, kısa sürede neticeye götürecektir, daha kestirme bir yol takibedilmeliydi. Bu da, netice itibarıyla kilisenin klasik hristiyanlaştırma metodunun uygulamaya konulmasını istemekten başka bir anlama gelmemektedir. Bu maksatla, Tuleytula başpiskoposu *F. Jimenez de Cisneros*,⁸⁹ 1499 senesinde Gırnata'ya gönderildi. Jimenez, beraberinde getirdiği bol miktardaki hediyeleri fukahâyâ ve eşrâfa dağıtarak işe başladı. Yine kendilerine Hristiyanlığı anlatmak için, bu iki kesimle sık sık toplantılar tertib etti. Bundan maksadı, açıktır ki, müslüman cemaatin ileri gelenlerini Hristiyanlığa yaklaştırmaktı. Neticede gerek eşraftan gerekse halktan birçok kişi vaftiz olmayı kabul etti. Meselâ, bir rivayete göre, sadece 18 Aralık 1499 tarihinde, yani tek bir günde, vaftiz için müracaat edenlerin sayısı üç bini buluyordu. Bu gelişmenin hemen ardından Gırnata'nın *Beyyâzîn* (el-Beyyâzîn/Albaycin) semtindeki aynı adla anılan cami, San Salvador adı verilerek kiliseye çevrildi. Jimenez'in bu faaliyetleri, hiç şüphesiz, müslüman halk arasında derin bir huzursuzluk ve tedirginlik meydana getirmekteydi. Jimenez, bu huzursuzluğu, karşı çıkanları hapis ve ölümle tehdit ederek bastırmaya çalıştı. Cemaatin önde gelen bazı isimleri, hapse atıldılar ve vaftiz olmayı kabulleninceye kadar işkenceye maruz kaldılar.⁹⁰ Jimenez, bir taraftan bunları yaparken, diğer taraftan müslüman halkın dinî

89. Hakkındaki bilgiler, aynı zamanda İspanyol kilisesinin o günkü başı da olan bu kişinin, Hernândo de Talavera'nın aksine, sert mizaçlı, zaman zaman kendini kaybedecek kadar öfkelenen ve tahakkümlü başarıyı ikiz kardeş mesabesinde gören bir yapıya sahip olduğu noktasında birleşmektedir. Dinî teşkilatın bir numarası olması yanında, siyasî ve idarî hayat üzerinde de kral ve kralıçeden sonra en müessir kişi konumundaydı. İslâma ve müslümanlara karşı amansız bir husumet besliyordu. Bu husumetin yönlendirmesiyle, sırf Endülüs değil Kuzey Afrika'nın da işgal edilip, müslüman halkının hristiyanlaştırılması gerektiğini söylüyordu. Böylece, Endülüs'ün işgaliyle *Reconquista* son bulmuyor, bilakis, daha büyük bir hedefle yeni bir merhaleye intikal ediyordu. 1949 senesinden itibaren İspanyol ordularının Kuzey Afrika'ya tevcih edilmesinde, onun rolü büyük olmuştur. Hattâ bu kişi, 1509 senesinde Cezayir üzerine gönderilen bir İspanyol ordusunun bizzat başında bulunmuş, Vahran şehrini işgal ettikten sonra çok sayıda müslümanın canına kıymış ve şehrin camiini kiliseye çevirmiştir. Bkz. İter, 61; Jainer, 21; Chapman, 227; Lea, 29vd. F. Simonet'in, bu kişinin hayatını ele aldığı *El cardenal Jimenez de Cisneros* (Granada 1885) isimli bir eseri bulunmaktadır.

90. Bunlardan birisi, Nasrîler sülâlesine mensup bulunan ve halk arasında bazı şahsî meziyetleriyle temayüz eden ez-Zegrî idi. Hristiyanlaştırma faaliyetlerine açıkça karşı çıkan bu şahıs, Jimenez tarafından zincire vurulmuş, günlerce aç bırakılmıştır. Sonunda takatî kesilen ez-Zegrî, zincire vurulmuş ve perişan bir halde Jimenez'in huzuruna çıkarılmıştır. Burada, rahat konuşabilmesi için zincirlerin çözülmesini isteyen ve bu isteği yerine getirilen ez-Zegrî, o gece rüyasında gördüğü Tanrı'nın kendisine Hristiyanlığa girmesini emrettiğini, binaenaleyh, Tanrı'nın isteği istikametinde hareket etmeye hazır olduğunu söylemiştir. Buna çok sevinen Jimenez, onu yıkatıp üzerine ipek elbise giydirdikten sonra vaftiz etmiş ve adını Gonzalo Fernandez Zegri şeklinde değiştirmiştir. Lea, 21; Chejne, İslam, 6; T.B. Irving, *Dates, Names and Places*, Iowa 1990, s.3.

bilgi kaynaklarını kurutmak, dolayısıyla da İslâmî alâkalarını tamamen kesebilmek maksadıyla dikkatlerini İslâmî eserler üzerine tevcih etti ve halkın ve bilhassa ulemânın elindeki çok sayıdaki Arapça kitap ve risaleleyi toplatarak, bunlardan tıp ve hendese ile alâkalı olanları ayırdıktan sonra⁹¹, geri kalanların tamamını halkın gözleri önünde yaktırdı⁹².

Jimenez'in şevkle attığı bu adımlar, hiç şüphe yok ki, Gırnatalı müslümanlar arasında büyük bir öfke tûfânına sebep olmaktadır. Bu tûfân, hristiyan askerler tarafından yakalanarak engizisyon mahkemesine götürülmekte olan müslüman bir genç kızın Beyyâzîn semtinin Bâbu'l-Bunûd meydanında, anlaşmalara aykırı olarak zorla vaftiz edildiğini ağlayarak haykırması üzerine, birden geniş çaplı bir isyana dönüştü. Balta, satır, bıçak vb. aletlerle silahlanan halk, Jimenez'i ikamet ettiği konağında muhasara altına aldılar. İsyanın yatışması için istedikleri tek şey vardı, o da, anlaşmalara riayet edilmesinden ibaretti. Zira, Jimenez'in Gırnata'ya gelişiyle, anlaşmayla kendilerine tanınan dinî haklar, adeta tek taraflı olarak askıya alınmıştı. Neticede piskopos Hernando de Talavera ve general Tendilla'nın araya girmeleri ve anlaşmanın şartlarına riayet edileceğine dair söz vermeleri üzerine, isyan son buldu.

Fakat, Jimenez, az kalsın kendi hayatına da malolacak bu isyanı, hristiyanlaştırma politikasını daha ileri bir safhaya götürecektir uygun bir fırsat olarak değerlendirmekte gecikmedi. Nitekim isyanın nihayetlenmesinden hemen sonra gittiği İşbiliye'de kral ve kraliçe ile görüşerek, onları, Gırnata isyanının devlete karşı yapılmış bir hareket olduğu, dolayısıyla Gırnata anlaşmasıyla Müdeccenlere ta-

91. Tıp ve hendeseyle alâkalı kitaplar, bilahare, kuruculuğunu Jimenez'in yaptığı Al-kala de Henares Manastırı'nın kütüphanesine yerleştirildi ki, bu kitapların üç yüz civarında olduğu tahmin edilmektedir. İnân, Nihâye, 316; Lea, 32; Bedr, 365.

92. Jainer, 22; Lea, 32; Chejne, *İslam*, 6. Jimenez'in yaktırdığı İslâmî eserlerin sayısı hakkında farklı rakamlar verilmektedir. XVII. yüzyılda Jimenez'in biyografisini kaleme alan E. de Robles'e göre, bir milyon beşbin kitap yakılmıştı. Buna mukabil, Bermendez de Pedreza yüzyirmibeş bin; Cónde ise, seksen bin rakamını vermektedirler. Jimenez'in bu fiilinin, açık bir barbarlık örneği olduğunu söylemeye gerek bile yok. Zaten konu üzerinde duran birçok Batılı araştırmacı da aynı kanaati ileri sürmektedir. Bunlardan birisi olan W. Prescott şöyle demektedir: "*Bu elem verici hadisenin faili, câhil ve kaba birisi değil, kültürlü bir papazdır. Bu hadise, Ortaçağın karanlık yıllarında değil, XVI. yüzyılda ve de ilerlemesini büyük çapta İslâm kültür ve medeniyetine borçlu bulunan bir milletin arasında vukû buldu*". Ne var ki, İspanyol araştırmacı F. Simonet'e göre, Jimenez'in bu fiili takdire layıktı. Çünkü, o bu suretle, tıpkı hastalık sebebi mikropların öldürülmesi gibi, zararlı olan şeyleri ortadan kaldırmaktan başka bir şey yapmış olmuyordu. Bu görüşler için bkz. İnân, *Nihâye*, 316, 4 no'lu dipnot, 318.

nın hakların kendiliğinden ortadan kalktığı ve bu durumda, İsyancıların hayatlarının bağışlanabilmesi için, ya Hristiyanlığa girmeleri ya da ülkeden kovulmaları gerektiği hususlarında kolayca ikna etti. Böylece, kilise nazarında zaten herhangi bir değere sahip olmayan Gırnata anlaşması, siyasî otorite tarafından da tamamen rafa kaldırılmış oluyordu.⁹³

Bundan sonra hiç vakit kaybetmeden Gırnata'ya dönen Jimenez, Beyyâzîn halkından, Hristiyanlığa girme ya da sürgüne razı olma şıklarından birini seçmelerini istedi. Yani Beyyâzîn halkı, iki kötüden birini seçmek zorundaydı. Göçetme imkanları olmayan ya da yol emniyetini göç için müsait görmeyen binlerce Beyyâzînli, sırf canlarını kurtarabilmek için, vaftiz olmayı kabul etmek zorunda kaldılar.⁹⁴ Halbuki bu insanların, vaftiz esnasında, yine girecekleri

93. İlk bakışta, siyasî otoritenin, isyanın gerçek sebeplerini araştırmadan anlaşmayı ihlalde sergilediği aceleci tavrı şaşkınlıkla karşılanabilir. Ne var ki, Ladero Quesada'nın da ifade ettiği gibi, Ortaçağ Avrupa'sında, anlaşmaların fazla bir bağlayıcılığı yoktu. Sözgelimi, bir kral, bir dinî cemaatle anlaşma yapıyor ve bu anlaşma çerçevesinde o cemaate bazı haklar tanıyor idiyse, bu haklar, onun birer lütfu olarak değerlendiriliyor ve onun bu lütfunu istediği zaman sona erdirebileceği kabul ediliyordu. Üstelik bugün olduğu gibi bu anlaşmaların devamını sağlayacak milletlerarası garantiler de sözkonusu değildi. Bkz. M.A. Ladero Quesada, *Castilla y La Conquista del Reino de Granada*, Granada 198, s.72. Bu gerçeği iyi bildiği iindir ki, Gırnata anlaşması imza merhalesine geldiğinde, müslüman komutan Musa, b. Ebî Gassân anlaşmanın imzalanmasına şiddetle mülahazetle ederek geçmişe dayalı tecrübesiyle geleceğe ışık tutan şu sözleri sarfetmişti: "Kendinizi aldatmayın! Hristiyanların anlaşmaya sadık kalacaklarını zannetmeyin.. Önümüzdeki günler, şehirlerimizin yağmalandığı, evlerimizin yıkıldığı, mescidlerimizin kirletildiği, ırz ve namuslarımızın çiğnendiği günler olacaktır. Önümüzde baskı, zulüm, kamçı, zincir vardır; önümüzde zindanlar ve yangınlar vardır..." Bkz. J.A. Condé, *Historia de la dominacion de los árabes en España*, Madrid 1820-21, III, 257.

94. İslâmî rivayette, bu sırada, yani 1499 senesinde, sırf Beyyâzîn halkının değil bütün Endülüslülerin zorla Hristiyanlığa sokuldukları ifade edilerek şöyle denmektedir: "Sonra, Kastilya kralı H. 904 (M. 1499) senesinde onları Hristiyanlığa girmeye çağırdı ve bunu sağlamak için kendilerine baskı yaptı; onlar, istemeyerek de olsa onun dinine girdiler, böylece bütün Endülüs hristiyan oldu. Orada, açtıkları "Lâ ilâhe illâ Allah, Muhammed resûlüllah" diyen kimse kalmadı. Minarelerinde ezan yerine çanlar çalmaya, camilerinde Kur'an tilaveti ve Allah'ın adının zikri yerine putlara ve sûretlere ibadet edilmeye başlandı. Orada nice ağlayan gözler ve hüznü kalpler vardır. Orada nice hicrete gücü yetmemiş ve müslüman kardeşlerinden ayrı kalmış biçareler vardır ki, onlar, oğul ve kızlarını haça taparken, putlar için secdeye kapanırken, kötülük ve çirkinliklerin anası olan içkiyi içerken gördükçe, kalpleri yanar kor olur, göz yaşları akar sel olur. Bu duruma mani olmak için ellerinden hiçbir şey gelmez... Endülüs'de iman ve İslâmın nuru söndü. Ağlayacaklar, asıl bunun için ağlasınlar. Hepimiz Allah'ın kullarıyız ve sonunda ona dönüçü-yüz." Bkz. *Ahbârü'l'Asr*, 404-405. Bu rivayette Hristiyanlığa sokulan müslümanların maruz kaldıkları baskılarla alâkâli bilgiler tamamen doğru olmakla birlikte, H.904 senesinde bütün Endülüs'ün hristiyan olduğu hususu, kesinlikle hakikati aksettirmektedir. Çünkü, zorla hristiyanlaştırma ameliyesi, daha önce de dikkat çektiğimiz gibi, bir anda değil tedrici bir biçimde yürütülmüştür. Rivayette belirtilen hususun gerçekleşmesi için, 1526 senesine kadar beklemek gerekecektir. Mamâfih, rivayette, Endülüs ismiyle münha-

din hakkında en ufak bir bilgileri bile yoktu. Her ne kadar Hernando de Talavera, bu eksikliğin telafisi için Arapça bilen rahiplerin görevlendirilmesini teklif ettiyse de, Jimenez, "*bu, domuza inci atmaya benzer. İnsanlar bildikleri şeyi basit görür, bilmediklerini ise yüceltirler*" diyerek, bu teklife karşı çıktı⁹⁵.

Bu bilgilerden, Hernando ile Jimenez arasındaki anlayış ve metod farkı açıkça ortaya çıkmaktadır. Hernando, daha önce de ifade edildiği gibi, iknaya dayalı bir hristiyanlaştırmadan yanaydı. Cebre dayalı bir hristiyanlaştırma ameliyesini dinin özüne aykırı bulduğu gibi, uzun vadede başarısızlıkla sonuçlanacağını da düşünüyordu. Buna mukabil, daha radikal olan Jimenez için önemli olan, kişilerin hristiyan ismi taşımalarıydı. "Onlar böylece, şeklen de olsa Hristiyanlığa girmekle ebedî kurtuluş için çok önemli bir fırsat yakalamış oluyorlardı. Onların çocukları, ilerleyen zaman içerisinde kilisenin semsiyesi altında daha iyi birer hristiyan olacaklardı. Muhammed'in dininin tahrir edilmesiyle Allah'ın krallığı daha çabuk kurulacak ve yeryüzünde huzur hakim olacaktı.⁹⁶ Böyle bir ideal uğrunda, müslümanların maruz kaldıkları veya kalacakları baskıların, çekecekleri ıstırapların ne önemi olabilirdi?"

Beyyâzîn halkının zorla Hristiyanlaştırıldıkları haberini duyunca, kendilerinin de aynı akıbete düşer olmalarından endişelenen **Buşurrât** (el-Buşurrât/Alpujarras) halkı 1500, **Ronda** ve **Bermajalılar** 1501 senesinde isyan ettiler. Aslında, umutsuz da olsa, cebrî hristiyanlaştırmadan kurtulabilmek için tutabilecekleri başkaca bir yol da yoktu. Bu arada Gırnata'ya gelen kral Ferdinand, gerek mevcut korkuları izale etmek gerekse Hristiyanlaştırma ameliyesine hız kazandırmak için, Hristiyanlığa girenlerin veya gireceklerin vaftiz öncesi işledikleri bütün suçların affedileceği, müslümanken ödedik-

sıran Gırnata'nın kastedilmiş olması da ihtimal dışı değildir. Bilindiği gibi, Endülüs adıyla, XIV ve XV. yüzyıllarda münhasıran Gırnata Sultanlığı'nın hakimiyeti altındaki topraklar kastedilmektedir.

95. Carvajal, 153-155; Lea, 35-36.

96. Hernando ile Jimenez arasındaki anlayış ve metod farkı, daha sonraki tarihçiler ve araştırmacılar arasında da ihtilaf konusu olmuştur. Meselâ, Boronat y Barrachina, Hernando'yu "Muhammed'in tâifesinin karakterini dikkate almıyor" diyerek suçlamakta ve Jimenez'in metodunu doğru bulduğunu ifade etmektedir. Bkz. P. Boronat y Barrachina, *Los Moriscos españoles y su expulsión*, Valencia 1901, I, 107 vd. Buna mukabil Lea, Jimenez'i sert bir üslupla tenkid etmekte ve Hernando'nun metodu devam ettirilseydi, İspanya'da İslâm, şiddete müracaat edilmeden zamanla kendiliğinden silinirdi, yorumunu yapmaktadır. Bkz. Lea, 42.

leri husûsi vergilerden muaf tutulacakları ve kendileriyle gerçek hristiyanlar (Cristianos viejos) arasında herhangi bir ayırım yapılmayacağı gibi taahhüdlere ihtiva eden, biri 30 Temmuz diğeri ise 30 Eylül 1500 tarihlerini taşıyan iki ferman çıkardı. Keza, 27 Ocak 1501 tarihinde çıkardığı yeni bir fermanla kimsenin zorla vaftiz edilmeyeceğini taahhüd ederek, bu husustaki haberlerin yalan olduğunu beyan etti.⁹⁷ Ancak, bu fermanların hiçbiri, isyancıların endişelerini gidermek için yeterli değildi. Zira, ortada bir Beyyâzîn vâkîası vardı. Efer kralın fermanlarda yaptığı taahhüdler ve beyanlar gerçekten doğru ise, pekiyi, Beyyâzîn müslümanlarının zorla vaftiz edilmeleri nasıl izah edilebilirdi? Bir başka ifadeyle, Beyyâzîn müslümanlarının zorla vaftiz edilmelerine müsaade etmekle Gırnata anlaşmasını hiçe sayan kralın, fermanlarda sıraladığı taahhüdlere nasıl güven duyulabilirdi?

Sözü edilen fermanların umulan neticeyi sağlamaması üzerine, 1501 senesi Şubat ayından itibaren isyan mahallerine karşı çok sert bir sindirme harekâtı başlatıldı. 1 Mart'ta kırılan Buşurrât isyanının akabinde, isyancılar vaftiz olma ve 50 bin düka altını ödeme cezasına çarptırıldılar. Meriyye sınırları içinde kalan Enderiş (Andarax)'te kadınların ve çocukların sığındığı bir câmi, barutla havaya uçuruldu. Belfik (Belfique)'de erkeklerin tamamı kılıçtan geçirilip, kadınlar ve çocuklar esir alındı. Nivar (Nijar) ve Guejar köylerinde onbir yaşın üzerindeki bütün halk, esir alınıp köleleştirildi. Onbir yaşın altındakiler ise, iyi birer hristiyan olarak yetiştirilmeleri için hristiyan ailelere teslim edildiler. Ronda ve Bermeja isyanına katılanlara gelince, bunlardan sürgünü tercih edenler, ağır para cezalarına çarptırıldıktan sonra Kuzey Afrika'ya gitmeleri için serbest bırakıldılar. Asıl çoğunluk ise, vaftize boyun eğmek zorunda kaldı. Bu arada kadınlık hisleri galeyana gelen kraliçe İzabella, bütün Müdeccenlerin bir gün içerisinde sürgün edilmelerine hükmeden bir ferman çıkardı; mamâfih, bu fermanın tatbiki mümkün olmadı. İzabella, 20 Temmuz 1501 tarihinde çıkardığı başka bir fermanla, "yeni hristiyanlar"ın tesir altında kalmalarına mani olmak için, Gırnata dışındaki Müdeccenlerin Gırnata'ya girişlerini yasakladı. Ne var ki, bölgede ticarî faaliyetler büyük çapta Müdeccenler tarafından yürütüldüğünden ve Gırnata'nın bazı temel gıda ihtiyaçları, komşu topraklardaki Müdeccenler tarafından karşılandığından, bu fermanın da tatbik edilebilirlik şansı çok düşüktü. Aynı sene, Gırnata'da Müdeccenlerin silah taşımalarını yasaklayan, buna uyma-

97. İnân, *Nihâye*, 319-320; Lea, Appendix, belge no: II.

yanların ise, ilk kez yakalandıklarında hapsedileceklerini ve mülklerinin müsadereye maruz kalacağını; ikinci kez yakalandıklarında ise, ölümle cezalandırılacaklarını hükme bağlayan yeni bir ferman çıkarıldı.

Fakat, 12 Şubat 1502 tarihinde çıkarılan ferman çok daha sertti. İspanya'nın başındaki idarecilerin o gün içinde buldukları bağnazlığın resmî belgesi olan bu fermanla, Gırnata ile birlikte Kastilya sınırları içindeki müslüman varlığına da son verilmek isteniyordu. Zira bu fermana göre, yeni hristiyanların korunabilmeleri için, "inançsızlar" ve "günahkarlar" olarak vasıflandırılan müslümanların, yani Müdeccenlerin Hristiyanlığa girmemeleri halinde, ülkeyi terketmeleri gerekiyordu⁹⁸. Bunu sağlamak için, Kastilya ve Leon topraklarında yaşayan Müdeccenlerden Nisan ayının sonuna kadar, altın ve gümüş dışındaki taşınabilir mallarını alıp, bu toprakları terketmeleri istendi. Yalnız, erkeklerden on dört, kızlardan ise on iki yaşın altındakilerin ayrılmasına izin verilmedi. Bunlar, ailelerinden koparılarak, hristiyan ailelere teslim edilecekti⁹⁹.

Bu ferman, ilk bakışta vaftiz olmak istemeyen Müdeccenlerin göçüne izin veriyormuş gibi gözükmele beraber, gerçekte hiç de öyle değildi. İşin gerisinde bazı kurnazlıklar yatmaktaydı. Çünkü, göç için sadece kuzeydeki Biscay körfezinin kullanılmasına izin veriliyor ve muhacirlerin İspanya'nın Kuzey Afrika'ya yakın noktalarını kullanmaları kesinlikle yasaklanıyordu. Ne var ki, Biscay körfezi yol emniyeti açısından son derece tehlikeliydi. Bu yolu kullanmaları halinde, muhacirleri bekleyen, ölüm ve talandan başkası değildi¹⁰⁰. Binaenaleyh, Müdeccinlerin önünde, bu şartlarda hicreti göze alamayacakları için, vaftize boyun eğmekten başka çare kalmayacaktı, nitekim de öyle oldu. Fermanın gerisindeki kurnazlıklardan birisi buydu. Bir diğeri ise, idareciler nazarında, bu şartlarda vaftizi kabul eden Müdeccenler, zorla değil, kendi iradeleriyle Hristiyanlığa girmiş oluyorlardı; çünkü onlar, kendilerine tanınan göç hakkını kullanmayarak bu yolu tercih etmişlerdi, dolayısıyla "zorla Hristiyanlaştırıldık" deme mazaretleri bulunmuyordu.

1502 fermanın doğurduğu en önemli netice, tayin edilen sürenin sonuna kadar Kastilya topraklarını terketmeyen Müdeccenlerin,

98. Irving, 3.

99. Fermanın tam metni için bkz. F. Fernadez y Gonzalez, *Estado social y politico de los mudéjares de Castilla*, Madrid 1866, s.432. Krş. Jainer, 25.

100. Fernandez y Gonzalez, 219.

rızaları dışında da olsa¹⁰¹ Hristiyanlığa girmekle mükellef tutulmaları¹⁰² ve de bundan sonra artık resmen hristiyan kabul edilmeleri olmuştur. Başta Gırnatalılar olmak üzere Kastilya ve Leon'da iradeleri dışında Hristiyanlığa sokulan ve fakat kaplerinde İslâma olan bağlılıklarını devam ettiren bu insanlar, kaynaklarda genellikle '*Moriskos*' (Moriskolar) adıyla zikredilmektedirler.¹⁰³ Zâhiren hristiyan, bâtinen müslüman olan bu insanlar için, bu makalede, biz de aynı ismi kullanmaktayız.

1502 fermanın doğurduğu bir diğer netice, daha önce Gırnata'da yapıldığı gibi, Kastilya ve Leon topraklarında da İslâmla alâkası olduğu kabul edilen herşeyin yasaklanmış, Moriskoların bu yasağa riayet edip etmediklerini ve yeni dinleri olan Hristiyanlığı gerçek anlamda yaşayıp yaşamadıklarını takip işinin, engizisyon mahkemelerine havale edilmiş olmasıdır. Bu mahkemelerin faaliyetleri hakkında ileride ayrıca duracağız, ancak burada şu kadarını ifade edelim ki, bu dönemde, Moriskoların Hristiyanlığı öğrenmeleri için hemen hiç bir ciddi teşebbüs yapılmadığı, dolayısıyla da bu

101. Lea, 45.

102. "Kral ve kraliçe, Şubat ayında Kastilya ve Leon topraklarında yaşayan bütün Müdeccenlerin Mayıs (doğrusu Nisan olmalı) ayının sonuna kadar İspanya'yı terketmelerini emrettiler. Belirtilen süre dolduğunda, göçetmeyen Müdeccenlerin hepsinin Hristiyanlığa girmelerini istediler" Bkz. Galindez de Carvajal, *Colleccion de Documentos*, XVIII, 303.

103. *Moriscos* kelimesi, *Moros* kelimesinin küçültülmüş şekli (tasgîr sığası) olup, "küçük müslümanlar" anlamına gelmektedir. Buradaki "küçük" sıfatının, "güçsüz" ve "zelil" anlamlarını ihtiva ettiğini ayrıca belirtmemiz gerekir. Bu ismin kullanımı, bir anda ortaya çıkmamıştır. 1492 senesinden önce hristiyan hakimiyetinde kalan Müdeccenlerden söz eden belgelerde, çok nadir olmakla beraber *Moriscos* ismine tesadüf edilebilmektedir. 1492 senesinden sonra, daha doğru bir deyişle Gırnata anlaşmasının ihlal edilip, bu bölge müslümanlarının zorla vaftiz edilmelerinden sonra, bu insanlara delalet etmek üzere, söz konusu isim daha sık kullanılır olmuştur. İlerleyen zaman içerisinde, ister kendi istekleriyle isterse kendi istekleri dışında olsun, İspanya'da Hristiyanlığa giren bütün müslümanlar, genellikle bu adla anılmışlardır. Mamâfih, aynı insanlar için, *Moros*, *Aljamas*, *Cristianos nuevos*, *Conversos* ve *Tornados* isimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Janer, "*Colleccion diplomática*", *Condicion social de los Moriscos*, Barcelona 1987, s.242, 244, 246, 300, 308, 320, 352; F.M. Salgado, F.M. Salgado, "*Esbozo tipológico étnico-religioso de los grupos humanos peninsulares en la Edad media*", *Studia Philologica Salmanticensia*, 7-8 (1984), s.262; M. Ben Aboud, "*The Moriscos During The End of The Taifa Period in The Light of The Arabic and Andalusian Sources*", *Publicaciones de l'Enstitut Supérieur de Documentation*, Tunus (?), s.30. G.A. Wigers, "*Moriscos*", El, New edition, Leiden 1991, VII, 242. Yeri gelmişken *Moros* kelimesi hakkında da kısa bir açıklama yapalım. Bu kelimenin aslı Latince *Mauri* olup, "Kuzey Afrikalılar" anlamını taşımaktadır. *Mauretania* (Moritanya) adı da buradan gelmektedir. Mauri, İspanyolcada *Moro* şeklini almış ve müslüman karşılığında kullanılmıştır. Bundan dolayıdır ki, Endülüs müslümanları, İspanyol kaynaklarında umumiyetle *Moroş* şeklinde zikredilmektedirler. Bununla beraber, bilhassa Aragon ve Navarra bölgelerinde *Moros* yanında müteradif bir terim olarak *Sarraceno* da kullanılmaktaydı. Bkz. Mu'nis, "*Esna'l-Mutâcir...*", 139-140.

insanlar, yeni dinlerini hiç tanımadıkları halde, engizisyon müfettişlerince, Hristiyanlığı yaşamamakla itham edilmiş ve buna binaen yakarak ya da kazığa oturtarak öldürme, müebbed hapis, mal müsadere gibi ağır cezalara çarptırılmışlardır. Kilise ise, Moriskoları eğitmek yerine, kapatılan camilere ait mal varlıklarına ve vakıf arazilere siyasî otorite tarafından el konulunca, bunların Allah adına tahis edilmiş yerler olduğunu ileri sürerek, kiliseye devrini sağlamakla meşgul olmuştur¹⁰⁴.

Kral Ferdinand, 1512 senesinde Navarra'yı istila edip Kastilya Krallığı'na bağladıktan sonra, 1502 fermanının hükümlerini, bu bölgede yaşayan Müdeccenlere de şamil kıldı. Mamâfih, buradaki Müdeccenlerin çoğu, vaftize boyun eğmek yerine, Fransa'ya olan coğrafi yakınlıkları sebebiyle, bu ülkeye göçü tercih ettiler. Göçetmeyenler ise, resmen hristiyan kabul edilerek, bundan sonraki davranışlarının kontrolü, engizisyon mahkemelerine bırakıldı.¹⁰⁵

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerin kısa bir özetini yapmak gerekirse, 1497 senesinde iknaya dayalı olarak başlatılan hristiyanlaştırma politikası, 1499 senesinde kardinal Jimenez'in öncülüğünde "ya sürgün ya da vaftiz" esasına dayandırılmış ve bundan sonra katolik kral ve kraliçenin arka arkaya çıkardıkları fermanlara istinaden Gırnata ve Kastilya sınırları içinde yaşayıp, hicret etmeyen veya edemeyen Müdeccenler, resmen hristiyan kabul edilmişlerdir.

Daha önce bir ara işaret edildiği üzere, Gırnata ve Kastilya dışında Aragon, Belensiye ve Barselona bölgelerinde de çok sayıda Müdeccen bulunmaktaydı. 1500 senesinden 1512 senesine kadar Gırnata ve Kastilya Müdeccenlerinin Hristiyanlaştırılması için art arda fermanlar çıkarılırken, zikredilen bölgelerdeki Müdeccenler için aynı yoğunlukta bir teşebbüste bulunulmamıştır. Bunda, bu bölgedeki yönetici sınıf (asilzâdeler, senyorlar)la Müdeccenler arasında birinciler lehine işleyen sıkı menfaat ilişkilerinin büyük rolü bulunmaktaydı. Şöyle ki: Bu bölgedeki toprak ağası asilzâdelerin arazileri, hemen tamamıyla Müdeccenler tarafından işletilmekte idi. Binaenaleyh, bölgedeki işgücünün en önemli kaynağını, esas itibarıyla bu insanlar teşkil etmekteydiler. Bundan daha önemlisi, Müdeccenler, ödedikleri vergilerle asilzâdeler için vazgeçilmez ve yeri doldurulamaz bir gelir kaynağı vasfını da taşımaktaydılar. Bundan

104. Lea, 48.

105. Lea, 55-56.

dolayıdır ki, "*Mientras mas Moros mas ganancia*" (kimin emrinde daha çok müslüman varsa, o daha çok kazanç sahibi olur) sözü darb-ı mesel naline gelmişti. Bu şartlar içinde bölge müslümanlarının Hristiyanlığa sokulması, asilzâdeler açısından, onları eski hristiyanlarla en azından kanun önünde eşit hale getireceğinden, dolayısıyla da müdeccenlik statüsü içinde iken ödedikleri vergileri ciddi şekilde azaltacağından, çok önemli bir gelir kaynağının ellerinin altından kaymasından başka bir anlam taşımıyordu. İşte bu endişe, Gırnata'da hristiyanlaştırma ameliyesi başlar başlamaz, Aragonlu idarecileri harekete geçirmiş ve söz konusu ameliyenin Aragon'da tatbik edilmemesi için kral Ferdinand nezdinde teşebbüslerde bulunmaya sevketmiştir. Nitekim bu teşebbüslerin bir sonucu olarak Tortosa (Turtuşa) Asilzâdeler Meclisi 1495, Barselona Asilzâdeler Meclisi 1503 ve Monzon Asilzâdeler Meclisi ise 1510 senelerinde kral Ferdinand'dan, bölgedeki Müdeccenlerin, sadece kendileri istemeleri halinde vaftiz edilebileceklerini, bunun dışında kesinlikle din değiştirmeye veya sürgüne zorlanmayacaklarını ifade eden taahhüdler almağa muvaffak oldular¹⁰⁶. Ferdinand bu taahhüdlere vermekle kalmadı, bölgedeki engizisyon memurlarını, kimseyi zorla vaftiz etmek için uğraşmamaları hususunda ikaz da etti¹⁰⁷.

Burada hristiyanlaştırma meselesinde Gırnata ve Kastilya'da sert bir politika takibeden Ferdinand'ın, Aragon bölgesi söz konusu olduğunda niçin bu kadar yumuşak hareket ettiği akla takılabilir. Bunu, Lea'nın da dediği gibi,¹⁰⁸ Aragon'daki yönetici sınıfın sahip olduğu güç ve nüfuza bağlamak, pek de yanlış olmayacaktır. Öte taraftan, zorla hristiyanlaştırma politikasının, vaftiz yerine sürgünü tercih eden birçok müdeccenin Gırnata ve Kastilya'dan ayrılmasına bağlı olarak, ekonomik hayatta kısmî bir durgunluğa sebep olduğu da, bilinmeyen bir husu değildi. Gırnata ve Kastilya bölgelerinde bir taraftan vaftize yanaşmayan Müdeccenlerden ülkeyi terketmele-

106. D.M. Danvila y Collado, *La expulsion de los moriscos españoles*, Madrid 1889, s.75.

107. Cardona dükü ve Ribagorza kontunun şikayetleri üzerine 1508 senesinde Aragon bölgesindeki engizisyon memurlarına gönderdiği bir emirâmeye Ferdinand özetle şöyle demektedir: "Hiç kimse zorla ne din değiştirmeli ne de vaftiz edilmeli, zira, ancak gönül rızasıyla gerçekleşen bir din değiştirme Tanrı'yı hoşnut eder. Keza, hiç kimse, başkalarına sırf Hristiyanlığa girmeyin dedikleri için hapse atılmamalıdır. Bundan sonra, hiç bir müslüman, bizzat kendisi istemedikçe vaftiz edilmeyecektir. Başkalarına "vaftiz olmayın" dedikleri için hapse atılanlar, serbest bırakılmalıdırlar... Dinlerini değiştirmeye zorlanacakları korkusuyla yurtlarını terkeden Müdeccenlerin geri dönmelerini sağlamak maksadıyla gerekli tedbirler alınmalıdır..." Bkz. Lea, Appendix, belge no: III.

108. Lea, 57.

ri istenirken, öbür taraftan göçü zorlaştırıcı tedbirlerin alınmış olması da, büyük ölçüde bu keyfiyetten kaynaklanmaktaydı. Ancak buna rağmen, çok sayıda Müdeccen, bir yolunu bularak, İspanya'ya terketmeye muvaffak olmuştu.

Verilen bu bilgilerden, asla, Aragon bölgesinde daha önce hiç zorla Hristiyanlaşma faaliyetlerinde bulunulmadığı neticesine ulaşılmamalıdır. Bilakis, Ferdinand'ın 107 no'lü dipnotta engizisyon memurlarına gönderdiğini ifade ettiğimiz emir-nâmesinden, bu memurların, söz konusu faaliyetleri, devletin çıkardığı fermanlara istinaden olmasa bile, kendi inisiyatifleriyle yürüttükleri anlaşılmalıdır. Ne var ki, yönetici sınıfın kraliyet nezdindeki teşebbüsleri, bu faaliyetleri büyük ölçüde durdurmuştur. Öte taraftan, Ferdinand, zorla din değiştirme teşebbüslerini uygun görmediğini ifade etmekle beraber, iknâya dayalı hristiyanlaştırma gayretlerine büyük bir destek vermekten de geri durmamıştır. Bu hususta farklı bir yol takibederek, Müdeccenleri cezbetmek için, önceden bu cemaate mensup iken, bilâhare Hristiyanlığa girmiş olan kişileri misyoner olarak vazifelendirmiştir¹⁰⁹. Bunun anlamı şu ki, bölgede, engizisyon memurlarının inisiyatifinde yürütelen zorla hristiyanlaştırma faaliyetlerinin yerini, devlet desteğine sahip, iknaya dayalı bir hristiyanlaştırma politikası almıştır.

Ferdinand'ın yerine geçen *I. Karlos* (Carlos) -daha çok Habsburg imparatoru V. Şarlken veya V. Karl (1516-1558) olarak bilinmektedir¹¹⁰ -'un ilk yıllarında da aynen devam ettirilen bu politika, 1520 senesinden itibaren köklü bir değişikliğe maruz kaldı. Bu değişiklikte, önce 1520 senesinde Belensiye'de vukû bulan *Germania isyanı*'nın, bilâhare de Papalığın Müdeccenlerin Hristiyanlaştırılmalarının çabuklaştırılmasına dair ısrarlarının rolü bulunuyordu.

109. Meselâ, bunlardan Hristiyanlığa girdikten sonra Jacob Tellez adını alan Katalonyalı bir fakih hakkında az da olsa bilgi sahibi bulunmaktayız. Bu kişi, vaftiz olduktan sonra başladığı misyonerlik faaliyetleri neticesinde çok sayıda Müdeccenin vaftiz olmasına vesile olmuştur. Ferdinand, kendisini desteklemek için, onu Müdeccenlerin bulunduğu her yere rahatça girip çıkacak ve onlara Hristiyanlığı anlatacak şekilde yetkili kılınmıştır. Lea, Appendix, belge no: III.

110. **Habsburglar**, Avrupa'nın ve bilhassa Avusturya'nın en büyük ve en eski hânedârıdır. Mensupları, önce Roma-Germen (Alman) İmparatorluğu tahtında bulunmuşlar (1273-1438 ve bazı fasılalarla 1438-1806), İspanya kralları olmuşlar (1516-1700), Avusturya İmparatorluğu ile Macaristan Krallığı'nı ellerinde tutmuşlardır (1804-1918). Habsburg adı, 1020'de İsviçre'de Aargau kantonunda inşa edilmiş olan Habichtsburg'tan gelir. Habsburgların en geniş yayılışı, yukarıda adı geçen V. Karl ve kardeşi Ferdinand zamanında olmuştur. Bkz. Chapman, 234 vd.; *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1970, XVIII, 264-265.

1520 senesinde patlak veren ve esas itibariyle toprak ağalarının ya da daha geniş anlamda yönetici tabakanın baskılarına karşı koymak için avam tarafından başlatılan Germanía isyanı, çok geçmeden, bu tabaka tarafından himaye edilmekte olan Müdeccen cematlerini de hedef aldı ve isyancılar, nüfuzları altına giren yerlerde yaşayan Müdeccenlerin bir kısmını katlederken, diğer bir kısmını zorla Hristiyanlığa soktular.¹¹¹ İsyancıların Müdeccenlere müteveccih bu davranışlarının başlıca iki sebebe istinad ettiği anlaşılıyor: Birincisi, Germanía hareketi mensuplarının başkaldırdığı yönetici tabakanın askerî birliklerinde çok sayıda Müdeccenin yer alması; ikincisi ise, isyancıların, Müdeccenleri hristiyanlaştırmak suretiyle zikredilen tabakanın bu cemaatten sağladıkları gelirlerin kesilmesini sağlamak, dolayısıyla da onların ekonomik güçlerine ağır bir darbe indirmek istemeleriydi. Bu iki sebebe, bir de bölgedeki kilise mensuplarının zorla hristiyanlaştırma konusundaki aşırı ihtiras ve tahriklerini de eklemek gerekir. Nitekim 1521 senesinde Belensiye'de, vazifeli olduğu kilisenin önünde, elinde, üzerinde haç bulunan bir flama ile gözüken bir Fransiskan râhib, "*Yaşasın Katoliklik; Sarazenler (Müslümanlar)e ölüm*" diye bağırarak halkı tahrik etmiş ve bu tahrik üzerine etrafında toplanan halk, 14 Temmuz'da istila ettikleri Játiva (Şâtibe)'daki Müdeccenleri zorla vaftiz ettirmişlerdir. Aynı fiil, Belensiye'ye bağlı Polop, Orihuela, Albayda, Oliva, Olevagra ve Gandía gibi mntikalarda da tekrarlanmıştır. Bu esnada Müdeccenlerin maruz kaldıkları muamelelerin zihinlerde daha müşahhas hale gelebilmesi için, bir iki misal vermek istiyoruz. Meselâ Oliva'da, vaftiz edilmek üzere toplu halde kiliseye götürülen Müdeccenler, bir taraftan dövülürlerken, diğer taraftan evleri ve üstbaşları yağmalanmıştır. Olevagra'da müslüman mahallesi (Morería) ateşe verilmiş ve halkın bir kısmı diri diri yakılmıştır. Gandia'da, isyancılar zaferlerini, Müdeccenlerin bir kısmını öldürerek kutlamışlar; geri kalan kısmını ise "*Müslümanlara ölüm*", "*Köpekler vaftiz edilmeli*" nidâları arasında kiliseye götürmüşlerdir.

Germanía isyancıları bir yandan Müdeccenleri zorla vaftiz ettirirken, diğer yandan çok sayıda camii kiliseye çevirdiler. Bu camiiilerden bazılarını tam teşkilatlı birer kilise haline getirdiler; birçoğuna ise, sadece birer haç, güya Hz. İsa ve Meryem'i tasvir eden resim ve heykeller asmakla yetindiler. Daha fazlasını yapmağa, öyne anlaşılıyor ki, pek zamanları yoktu.

111. Janer, 24; Wieggers, 242.

Germania isyanı, 1522 senesinde bastırıldı ve fakat, arkasında önemli bir tartışma konusu bıraktı ki o da, isyancıların baskıları sonucu gerçekleşen vaftizlerin geçerli olup olmadığı hususuydu. Müdeccenleri himaye eden asilzâdelere göre bu tür vaftizler kişilerin hristiyan sayılmaları için yeterli değildi; binaenaleyh vaftiz edilen Müdeccenlerin kendi dinlerine dönme hakları vardı. Sırf asilzâdeler değil, bölgede kanun bilgisi olduğu, daha doğrusu hukukçu oldukları ifade edilen bazı kimselerin de, Vaftiz edilen Müdeccen cemaatlerine gidip, kendilerine yapılan vaftizin batıl olduğunu söylediklerini görüyoruz.¹¹² Bu cesaretlendirici tavırlara binaendir ki, isyancıların vaftiz ettikleri Müdeccenlerin önemli bir kısmı, bilâhère, beldelerindeki kiliseye çevrilen camilerini yeniden eski hallerine getirerek, İslâmî ibadetlerini yaşamaya koyulmuşlardır.

Öte taraftan, Gırnata ve Kastilya'da olanlarla karşılaştırıldığında da ortada farklı bir durumun varlığı göze çarpmaktaydı. Çünkü, bu iki bölgedeki hristiyanlaştırma ameliyesi, siyasî ve dinî otoritelerin işbirliği neticesi çıkarılan fermanlara istinaden ve de, göstermelik bile olsa, Müdeccenlere sürgün imkanı da tanınarak gerçekleştirilmişti. Oysa Germania isyancıları Belensiye'de, siyasî otoritenin bilgisi ve izni dışında ve hattâ daha önce yönetici tabakaya verdiği, o gün de geçerliliğini muhafaza eden taahhüdlere aykırı olarak ve başka bir alternatif sunmadan, Müdeccenleri doğrudan kiliselere doldurmuşlar ve "siz artık hristiyanınız" demişlerdir. Hal böyle olmakla beraber, kilise mensupları ve engizisyon memurları, söz konusu vaftizlerin sıhhatinde hiçbir şüphenin bulunmadığını ileri sürüyorlar ve bunlardan Hristiyanlık dışı davranışlarda bulunanların engizisyon yasalarına göre cezalandırılacaklarını beyan ediyorlardı.

Bu ihtilaf üzerine, I. Karlos, bir komisyon teşkil edilerek meselelerin incenip sonuca bağlanmasını emretti. Bu emre binaen Belensiye'de yapılan soruşturma ve incelemeler, 22 Nisan 1525 tarihinde bir rapor halinde Madrid'e gönderildi. Bu rapor, bölgedeki Müdeccenlerin, isyancıların estirdikleri terör ve şiddet neticesinde din değiştirmek zorunda kaldıklarını açıkça ortaya koymaktaydı. Fakat ne gariptir ki, bir taraftan isyancıların şiddet kullanmaları, suç olarak

112. Meselâ bunlardan biri olan Játıvalı Micer Torrent, isyancıların çekildikleri Alci-ra, Alberich ve Vallidigna isimli yerleşim mahallerine gitmiş ve buralarda Müdeccenlere, vaftizleri esnasında hakiki vaftiz yağının kullanılmadığını, halbuki kral Carlos'un hakiki vaftiz yağıyla vaftiz edilmeyenlerin, gerçek birer hristiyan sayılamayacaklarını söylediğini hatırlatıyor ve dolayısıyla onların hristiyanlıklarının geçersiz olduğunu dile getiriyordu. Bkz. Lea, 66.

nitelenip, suçluların cezalandırılması istenirken, diğer taraftan şiddet kullanarak yaptıkları vaftizin iyi bir iş olduğu ve vaftiz olanların mutlaka bu halleriyle kalmaları gerektiği tavsiye ediliyordu. Raporu hazırlayanlar, niçin böyle olması gerektiğini de şöyle izah ediyorlardı:

"Müdeccenler, vaftiz ile helak olmaktan ve şeytana kölelikten kurtulmuşlardı; bunda onlar için umumî bir menfaat bulunduğuna göre, baskı altında yapılmış da olsa vaftiz iyi bir iş olarak görülmeli ve "dönmeler", Katolikliğe bağlı kalmağa icbar edilmelidirler. Buna karşı çıkan sapıklar ise, engizisyon memurlarınca takibedilip cezalandırılmalıdırlar. Aksi takdirde, yani vaftiz edilenlerin eski dinlerine dönmelerine izin verilmesi halinde, bu durum, hristiyan inanırların zihinlerinde vaftizin tesiri ve kalıcılığı hususunda şüphe meydana getirecektir. Halbuki, bütün dinî otoriteler, siyasi otoritenin, inancı kirlitecek bir tehlike bulunması halinde, inançsızları Hristiyanlığa girmeye icbar ederek din birliğini sağlama veya onları ülkeden kovma selahiyetine sahip olduğu hususunda ittifak halindedirler".¹¹³

Bu raporun ardından Madrid'de toplanarak meseleyi görüşen komisyon, 23 Mart 1525'te son kararını açıkladı ve kral I. Karlos, bu karara istinaden 4 Nisan 1525'te çıkardığı bir fermanla Germainia isyancılarının baskılarıyla vaftiz edilen Müdeccenlerin, artık birer hristiyan olduklarını, binaenaleyh eski dinlerine dönemeyeceklerini, onların çocuklarının da vaftiz edilmeleri gerektiğini, ayrıca, isyancılar tarafından kiliseye çevrilen camiilerin o halleriyle kalacaklarını ilan etti.¹¹⁴

Bu fermanla vaftizlerin geçerliliği meselesi halledilmiş olmak beraber, bu sefer hangi yerleşim alanlarında ne kadar Müdeccenin vaftiz edildiği meselesi ortaya çıktı. Kral Karlos, aralarında kilise yetkililerinin de bulunduğu müsteşarlarıyla görüştüktan sonra, hangi Müdeccenin vaftiz edildiği hangisinin edilmediği meselesiyle uğraşmak yerine, başta Belensiye olmak üzere Aragon bölgesinde henüz vaftiz edilmemiş bütün Müdeccenlerin vaftiz edilmelerini kararlaştırdı. Zaten Papalık makamı da şiddetle bunu arzu etmekte idi. Nitekim, Katoliklik âleminin o günkü papası olan **VII. Clement**, I. Karlos'a gönderdiği 12 Mayıs 1525 tarihli mektubunda, Aragon bölgesinde Müdeccenlerin İslâma bağlı olarak kalmalarını

113. Lea, 76-77.

114. Danvila y Collado, *La expulsion*, 90-91; Lea, 78.

bir skandal olarak değerlendiriyor, bu husustaki üzüntü ve tavsiyelerini, özetle şu şekilde ifade ediyordu:

*Kral Karlos'un Belensiye, Katalonya ve Aragonda İslâm üzerine yaşantılarını devam ettiren çok sayıda müslüman tebasının bulunduğunu öğrenmiş olmak, Papayı çok üzmiştir. Hristiyan inanırlarla onların bir arada yaşamaları tehlikelidir. Keza, asilzâdelerin bu müslümanlarla birlikte yaşamaları ve onları Hristiyanlığa çevirmek için hiçbir şey yapmamış olmaları da Papayı teessüre boğmuştur. Halbuki bu durumun mevcudiyeti, kralın şanına yakışmaması yanında, Hristiyanlık inancı açısından tam bir skandaldır. Üstelik bu müslümanlar, Kuzey Afrika'daki dindaşları için birer casus gibi çalışmakta ve hristiyanların kararlarını onlara sızdırmaktadırlar. Onlara Tanrı'nın sözleri tebliğ edilmelidir; eğer karşı çıkarlarsa, engizisyon yetkilileri takibata geçmeli, onlara muayyen bir süre tanıyarak, bu süre içinde vaftiz olmayanların köleleştirilerek sürgün edileceklerini beyan etmeli ve bu denilenler mutlaka tatbik edilmiştir.*¹¹⁵

Papanın bu mektubunda kendisine lazım olan desteği fazlasıyla bulan Karlos, 13 Eylül 1525 tarihinde Aragon'da yönetici tabakayı teşkil eden asilzâdelere, idaresi altındaki topraklarda, kölelik statüsü dışında, müslüman olarak tek bir kişinin bile kalmamasını kararlaştırdığını ifade eden bir mektup gönderdi. Aynı tarihte Müdeccenlere müteveccih olarak gönderdiği bir başka mektupta ise, söz konusu kararı, onların kurtuluşu ve günahlardan arınmaları için Tanrı'nın lütuf ve hidayetiyle aldığını ifade ettikten sonra, onlara vaftiz olmalarını emretmekte, bu emre uymaları halinde kendilerine diğer hristiyanlardan farklı davranılmayacağı, aksi takdirde ise muhtelif şekillerde cezalandırılacakları ikazında bulunmaktaydı.¹¹⁶ Bunun ardından Ekim ve Kasım aylarında peşpeşe çıkarılan فرمانlarla, henüz vaftiz edilmemiş Müdeccenlere şapkalarının üzerinde yarım ay şeklinde bir kumaş parçası taşımaları, yaşadıkları mahalleri terketmemeleri, ticaretle uğraşmamaları ve hiçbir şey satmamaları, silah taşımamaları, İslâmî ibadetleri terketmeleri, Pazar ve diğer tatil günlerinde çalışmamaları ve sakrament ayinlerinde hazır bulunmaları emredildi¹¹⁷. Kral, 25 Kasım 1525 tarihinde, daha da ileri giderek, 1501 senesinde kraliçe İzabella'nın yaptığına benzer bir şekilde, Belensiye'deki vaftiz edilmemiş Mü-

115. Janer, 26; 84-84.

116. Janer, "Coleccion diplomatico", belge no: LI.

117. Danvila y Coyyado, *La expulsion*, 92.

deccenlerin 31 Aralık 1525; Aragon ve Katalonya'dakilerin ise 31 Ocak 1526 sonuna kadar sürülmelerine hükmeden bir ferman çıkardı. Bunu, sürgüne gitmek istemeyenlere 8 Aralık 1525 tarihine kadar Hristiyanlığa girme alternatifi tanıyan yeni bir fermanın çıkması takibetti.¹¹⁸

I. Karlos'un peşpeşe gelen bu mektup ve fermanları, gerek Aragon gerekse Belensiye Müdeccenleri arasında hem derin bir endişe hem de büyük bir infial husûle getirdi. Aragon Müdeccenleri, sözü edilen baskılara bir tepki olarak, tarım, imalât sanayii ve ticaret alanlarındaki faaliyetlerini durdurdular. Bu gelişmeden en çok zarar görmesi muhtemel kesim olan asilzâdeler, kraliyet nezdinde harekete geçerek, bu fermanlarla, daha önce Ferdinand tarafından verilen ve I. Karlos tarafından da yenilenen Müdeccenlerin zorla vaftiz edilmeyecekleri ve bu yüzden sürgüne maruz kalmayacaklarına dair taahhüdlerin çiğnendiğini dile getirdikten sonra, bölgenin bütün ekonomik gücünün Müdeccenlere dayandığını, hattâ kiliselerin ve manastırların gelirlerinin büyük bir kısmının da onlardan temin edildiğini, onların efendilerine bağlı kaldıklarını, Hristiyanlık inancına asla zarar vermediklerini, bu halleriyle zaten köleden farksız olduklarını, sahilten uzak olmaları cihetiyle Kuzey Afrika ile irtibak kurmalarının imkansızlığını, sürgün edilmelerinin ülke ekonomisini çöküntüye götüreceğini, buna mukabil sürüldükleri ülke ya da ülkelerin onlarla güçleneceğini anlatmaya çalıştılsa da, bu hususta krala geri adım attırmağa muvaffak olamadılar. Tam tersine, kral onların bu taleplerine, *Aragon'daki Müdeccenlerin yerlerini terketmelerini yasaklayan, başka bir bölgeye mensup olup da bir süre için orada kalmak durumunda olanların bir ay içerisinde bölgeyi terketmelerini, camiilerin ve İslâmî usullere göre et kesimi yapılan mezbahaların kapatılmasını* isteyen yeni bir fermanla karşılık verdi.¹¹⁹

Kralın bu katı tavrı, Aragon Müdeccenleri arasında huzursuzluğu iyice yaygınlaştırdı ve onları, farklı şekillerde de olsa tepkilerini açığa vurmaya sevketti. Bu bağlamda, Almonacir halkı, Kasım ayında, Hristiyanlık propagandası yapmak için gelen râhibleri, kapıları kapatmak suretiyle şehre almadılar. Sarakusta yakınındaki Maria kalesi, vaftize boyun eğmek istemeyen ve Kuzey Afrika'dan yardım beklentisi içerisinde bulunan çok sayıda Müdeccen ailenin

118. Danvila y Collado, *La expulsion*, 99; Lea, 86-87; İnân, Nihâye, 353-354.

119. Lea, 89.

sığınağı oldu. Fakat, bu tür tepkiler, kraliyet askerlerinin ve mal toplama hırsıyla yanıp tutuşan avamın hücumlarına maruz kalan Müdeccenlerin sıkıntılarını daha fazla artırmaktan başka bir işe yaramadı. Neticede, Aragon Müdeccenleri vaftize boyun eğmek zorunda kaldılar.

Belensiye'de durum biraz farklıydı. Şöyleki: Müdeccenlere sürgün ya da vaftizden birini seçmelerini emreden ilgili fermanlar çıkar çıkmaz, Belensiye Müdeccenleri, kendilerine merhamet gösterilmesi ve söz konusu fermanları bir daha gözden geçirilmesini sağlamak için, on iki fakihden oluşan bir heyeti kralla görüşmek üzere Madrid'e göndermişlerdi. Ne var ki, bu heyet, eli boş olarak geri döndü. Hemen akabinde, Belensiye'nin muhtelif yerlerinde kraliyet kuvvetleri, çok sayıda müdecceni vaftiz ettirdiler. Nitekim, bu ameliyeyi yönlendirenlerden biri olan Antonio de Guevara, bu şekilde 27 bin müdecceni vaftiz ettirmiş olmakla öğünmekteydi. Fakat Müdeccenler, *bunu asla kendi istekleriyle yapmadıklarını, bilakis askerler tarafından gruplar halinde hayvan ahırlarında toplanıldıktan sonra üzerlerine vaftiz suyu serildiğini ve bu şekilde vaftiz edilmiş kabul edildiklerini söylüyorlar, dolayısıyla da böyle bir vaftizin geçerli olmadığına inanıyorlardı*. Bu kanaatlerini desteklemek için, onlardan bazıları vaftiz suyunun kendilerine değmediğini, bazıları kaçtıklarını, diğer bazıları da fakihlerin tavsiyesi istikametinde "takiyye" yaptıklarını dile getirmekteydiler. Ancak, hristiyan yetkililer açısından, mazeretleri ve söyledikleri ne olursa olsun sözü edilen 27 bin aile artık resmen hristiyandı.

Belensiye'de bir yanda bu gelişme vukû bulurken diğer yanda Benguacil ve Sierra de Espadan, Sierra de Bernia, Guadaleste ve Confridas mıntıklarında Müdeccenler isyan hareketleri başlattılar. Hattâ, Sierra de Espada'daki isyanı, Caban ismiyle şöhret yapan liderlerini Selim Almanzo (el-Mansur) adıyla başlarına emir tayin edecek kadar ileri götürdüler. Fakat neticede her iki hareket de çok kanlı bir biçimde bastırıldı. *Müdeccen halkın malları yağmalandı, camilerdeki mimberler ve vaaz kürsüleri tahrib edildi. Kur'an-ı Kerîmler yakıldı ve vaftize boyun eğdirilen edilen halka, Hristiyanlığı öğrenmeleri için râhiblerin vaazlerine katılmaları emredildi.*¹²⁰

Bu son gelişmelerle birlikte Aragon, Katalonya ve Belensiye Müdeccenleri de Moriskolar safına katılmış oluyorlardı. Bunun bir

120. Danvila y Collado, *La expulsion*, 101.

diğer anlamı ise, İspanya'da 1497 senesinde başlatılan resmî hristiyanlaştırma sürecinin 1526 senesinde tamamlanmış, yani Katolik Hristiyanlık çatısı altında ülkede din birliğinin sağlanmış olması idi. Resmî kayıtlara göre, artık ülkede yaşayan herkes hristiyandı. Bundan sonra asıl görev, resmî hristiyanlaştırma politikasının ikinci ayağı olan engizisyon mahkemelerine düşmekteydi. Pekiyi, neydi bu görev? Bir soru daha soralım: Bu resmî manzara, gerçekleri ne ölçüde aksettirmekteydi? Yani, *resmî hristiyanlaştırma politikası İspanya toplumuna, üzerlerine vaftiz suyu serpilmekle eski dinlerinden tamamen vazgeçmiş bir "taze hristiyanlar" (nuevos cristianos) ordusu mu kazandırmış, yoksa dışı hristiyan görünümlü içi İslâma bağlılıkla dolu, ya da kilisede hristiyan evde müslüman gibi davranan çift görünüşlü, çift davranışlı bir topluluk mu ortaya çıkarmıştı?* Araştırmamızın ikinci bölümünde, esas itibariyle işte bu soruların cevapları aranacaktır. Ancak, ikinci bölüme geçmeden önce birinci bölümde ulaştığımız bazı neticeleri tekrarlamak istiyoruz.

Netice:

1) Endülüs müslümanlarını hristiyanlaştırma politikası, akşamdan sabaha tesbit edilmiş bir husus olmayıp, merkezinde koyu bir İslâm düşmanlığı yatan uzun ve geniş bir tarihî birikimin ürünüdür.

2) Hristiyanlaştırma politikasının ilk muharrik gücü, Papalık ve emrindeki kiliseler olmuştur.

3) Ortaçağ hristiyan İspanya'sında anlaşmaların bağlayıcılığı bulunmuyordu. Bu keyfiyetten hareket eden siyasî otorite, altında kendi imzası bulunan bir anlaşmayı veya taahhüdlere uygun gördüğü bir zamanda rahatça ihlal edebilmiştir. Ferdinand ve İzabella'nın Gırnata anlaşmasını ihlalleri, I. Karlos'un Aragon bölgesi için verilen taahhüdlere hiç sayması bu şekilde olmuştur.

4) 1497'den 1526'ya kadar devam eden fermanlara dayalı resmî hristiyanlaştırma süreci içerisinde müslüman halk, esas itibariyle iki tercihle karşı karşıya bırakılmışlardır: Ya vaftiz ya sürgün. Ekonomiyi korumak maksadıyla alınan bazı tedbirler neticesinde sürgün şartları iyice zorlaştırıldığından, müslüman halkın önünde vaf-tize boyun eğmekten başka çare kalmamıştır. Her ikisine karşı çıkmanın karşılığı ise, hiç şüphesiz ölümden başkası değildi.

5) Kilise mensuplarının bir taraftan şiddete karşı çıktıklarını söylerken, öbür taraftan şiddet yoluyla yaptırılan vaftizlerin geçerliliğini savunmaları, içinde buldukları tenakuz ve çifte standardı göstermesi bakımından son derece önemlidir.